

ÇEVRE KORUNMASINDA SORUMLULUK HUKUKUNUN YERİ

YRD. DOÇ. DR. ŞAFAK KAYPAK

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Değerli Hocalarım, Değerli Öğrencilerim, Değerli İzleyicilerim. Genellikle böyle söyleniyor. Değerli Hocalarımız, Değerli Öğrencilerimiz, Değerli İzleyicilerimiz demek yerine mülkiyet hakkı içerisine sokarak onları da kendimizden bir parça olarak düşündüğümüzü göstermeye çalışıyoruz. Bu sosyal bilimcilerin bakış açısı. Benden önceki bütün konuşmacıları dinledim. Onlar olaya hep hukukçu gözüyle bakmışlar. Ağır hukukçu yaklaşımları vardı. Bende Çevre Hukuku konusunda bir şey yazdım. Ama benimki biraz daha sosyal bilimci gözüyle, biraz daha hafif, daha makro, daha üstten bir bakış açısı. O nedenle, ayrıntılara fazla girmeden anlatacağım. Kaba bir tabirle tereciye tere satmayacağım. Çünkü içinde fazla ayrıntı var. Ayrıntıları atlayıp 15 dakika da anlatmaya çalışıp benden sonra gelecek değerli konuşmacı arkadaşşıma süresini uygun bir şekilde vermeye çalışacağım.

ÖZET

Günümüzde çevre sorunları bütün canlı türlerini yok edecek noktaya ulaşmıştır. Bunun nedeni, dünya çapında yaygın olarak uygulanan sosyal ve ekonomik politikalarıdır. Çevre sorununun asıl çıkış kaynağı, yerel olsa da çözümü

ancak, ulusal ve küresel düzeyde olabilir. Bu da çevresel koruma politikalarında sorumluluğun hep birlikte paylaşılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ülkeler arasında çevre sorunlarına çözüm bulma girişimleri, *çevre hukuku* adında yeni bir hukuk dalı doğmasına yol açmıştır. Bu çalışma ile *çevre hukukunda sorumluluk* olgusunun gelişimi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *çevre, sorumluluk, çevre koruma ve çevre hukukunda sorumluluk*

ABSTRACT

Today ecological problems have been reached to a point that threatens all species. The cause of the problems is the social and economic policies of the countries around the World. Despite the fact that the origin of most environmental problems is local, finding a solution is only possible at the national and global level. This also proves the necessity of sharing the responsibilities of the environmental protection policies together. Thus, the attempts to find solutions for environmental problems caused the emergence of a new discipline of law called *environmental law*. This study focuses on the development of the concept of *responsibility in environmental law*.

Keywords: *environment, responsibility, protection of environment, and responsibility in environmental law*

GİRİŞ

Çevremiz, yanlış ve kötü kullanımlardan dolayı, kirliliğin ötesine taşınmış ve bir sorun haline gelmiştir. Günümüzde çevre sorunlarının sadece gelişmiş zengin ülkelere veya salt bir yöre ve bir ülkeye ilişkin yerel bir sorun olmadığı; aksine gelişmiş ve az gelişmiş de kapsayan bütün toplumları etkileyen küresel bir sorun olduğu gerçeği anlaşılmış bulunmaktadır. Ancak bu noktaya gelene kadar, çevreye ilişkin sorunlar, ülkelerin tek başlarına çözemeyecekleri kadar büyümüş ve daha karmaşık bir hale gelmiştir. Çevrenin korunması ve çevre kirliliği sorunu, kirliliğin kaynağı olan ülke ile sınırlı kalmamakta, dünya üzerinde var olan diğer devletleri ve insanları da etkilemektedir. Sorunların büyüklüğü ve karmaşıklığı, ulusal ve uluslararası boyutta yeniden yapılanma, işbirliği ve yaptırım olmasını zorunlu kılmaktadır.

İnsan bir çevre içinde var olduğu ve çevresiz olamayacağı için, çevre değerlerinin gereği gibi korunabilmesi; çevresel değerler ile sorumluluk olgusunu birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan, bütünlük bir yapıya

sahip kılmaktadır. Sağlıklı ve huzurlu bir yaşamın sürmesi, ancak sağlıklı bir çevre ile mümkün olacağından, çevreye ilişkin düzenleme yapmak da bir gereklilik olmuştur. Çevreye ilişkin düzenlemeler denince, insanın doğal ve yapay yaşam alanının gelişimi, bakımı ve korunmasını sağlayacak kurallar ve düzenlemeler anlaşılmaktadır. Bu düzenlemeler temel olarak *sürdürülebilirlik* ilkesi çerçevesinde yapılmaktadır. Şimdiki ve gelecek kuşaklar için, kısa dönemli, yöresel düzenlemeler yerine, uzun dönemli, küresel ve bütün insanlık için en az risk taşıyan düzenlemelere gitmek, dünyanın ve insanlığın geleceği açısından zorunlu olmaktadır. Çevre için en önemli gelişmelerden birisi, hiç kuşkusuz sorunlara yönelik çözümleri hukuksal bir tabana oturtma çalışmaları ve “çevre hukuku”nun ortaya çıkmasıdır.

Hukuktaki klasik anlayışın çevresel hukuk niteliğinin ortaya çıkması, kendi başına bir gelişme olmayıp “uluslararası çevre hukuku”nun gelişmesini izlemiştir. Bu yüzden, gerek ulusal düzeyde faaliyet gösteren ve gerekse uluslararası örgütler tarafından çevresel değerlerin korunmasına yönelik olarak harcanan çabalar; insanlığın hukuk bilinci içinde yaşamasına önemli katkılar sağlayan hizmetler olarak düşünülmelidir. Çevre hukuku gündeme gelince, beraberinde sorumluluk, yaptırım ve ceza kavramlarını getirmiştir. Çevrede benzer nitelikteki sorunların olması ve tekrarlanabilirliği ve sorunun çözümlenmesi gerekliliği, yasal düzenlemeleri zorunlu kılmış ve çevre korumayı birey, toplum, ülke ve dünya genelinde herkesin ortak sorumluluk alanına taşımıştır. Hatta bugün artık, geleceği de kapsayan bir yapıda hissediliyor sorumluluk kavramı. Bugün ve gelecek kuşakların yararlanma hakkına sahip oldukları çevre değerlerini koruyabilmek için; neleri yapmaları, neleri yapmamları gerektiği sorusu sorumluluk olgusunu, çevre hukukunun ilgi alanına sokmuş ve vicdanın ötesine taşıyarak yaptırımlarla bütünlemiştir.

ÇEVRE, SORUNLARI VE KORUMA

Çevre Türkçe bir sözcüktür. İngilizce *environment* sözcüğü ile ifade edilir. Çevre sözcüğü, ortam, kenar, etraf, civar, bölge, durum veya çember gibi karşılıklara da gelmektedir. Çevre nedir sorusuna dar ve geniş anlamda karşılık verebiliriz. Çevre en dar anlamda bulunulan yerdir. Canlılar için buldukları, yaşadıkları ortamdır. Başka bir ifade ile “habitat”larıdır. En geniş anlamda çevre, yaşam için uygun koşulların var olduğu “biyosfer” yani canlı küredir.

Çevre sözcüğü günlük yaşamda en fazla kullandığımız kavramlardandır. Çünkü çevrenin sınırları esnekler. Bu sözcüğü kullanan kimse, çevreyi nasıl görüp algılıyorsa, o anlama gelebilmektedir. Örneğin her insanın kendisine

göre bir çevre anlayışı ve bir çevresi söz konusudur: aile çevresi, arkadaş çevresi, iş çevresi, kentsel çevre, nüfuz çevresi vb. Zira çevre kendi başına değil, bir şeye göre belirlenmekte ve kastedilen çevre de o şeyin dışındaki, o şeyi sınırlayan veya saran ortam olmaktadır. Çevre, buradaki anlamında sınırları çizen, belirleyendir. Çevrelenen merkezde, çevreleyen ise onun etrafındadır. Merkezde aktif olarak yer alan, onu kuşatan çevreyle karşılıklı etkileşim içindedir. Bu nedenle, çevre kavram olarak aktif değil, pasif bir içeriğe sahiptir. Soyuttur. Öyleyse, çevre dendiğinde hangi çevreyi anlamak gerekir? Merkezde insanın yer aldığını düşünerek çevreyi; insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde belli bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamını oluşturan ortam ve koşullar diye tanımlayabiliriz (Keleş, Hamamcı,1993: 22). Çevre bireyin dışındaki her şey olarak tanımlanmaktadır artık. Bu tanım hem doğal ve yapay çevreyi, hem de toplumsal çevreyi içine alır. Dünya genelinden bakılırsa, tek bir çevre söz konusudur: o da yaşadığımız dünyadır.

Sorun, normal olmayan ve hedefleri engelleyen, çözüm gerektiren, çözümlendiğinde rahatlatan bir durumdur. Çevrede de sorun çıkar. *Çevre sorunu*, canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşimleri sonucu oluşan ve sistemin işleyişini zorlaştıran ve çalışamaz duruma sokan düzensizlik halidir (Şahin:2004:432). Ama mutlaka çözüm bekleyen, bir sonuca bağlanması gereken; doğru yöntemle çözülmediğinde ise daha da ağırlaşabilecek bir durumdur. Çevre sorunları; çevreyi oluşturan canlı ve cansız unsurlar üzerinde, insanın çeşitli faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan ve yaşamı olumsuz yönde etkileyen, bozulmaların ve sorunların tümüdür. Doğanın temel fiziksel unsurları olan hava, toprak ve su üzerinde zararlı etkilerin oluşması ile ortaya çıkan ve canlıların hayati faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen çevre sorunlarının tümü *çevre kirliliğini* meydana getirmektedir. Çevre kirliliği, doğanın kendini temizleme gücünün üstünde olan yüklerin çevrede meydana getirdiği birikimlerdir. Çevre sorunları, başkalarının faaliyetleri sonucu oluşan, istenmeyen veya zarara neden olan değişmeler biçiminde algılandığına göre, bir çeşit *dış etki*, yani *dışsallık* olarak da adlandırılabilir.

Öyleyse çevre sorunlarında iki boyut gizlenmektedir. İlki örneğin, hava ve suyun kirlenmesi gibi *nesnel* boyut ve bu nesnel durumu kişi ve kişilerin algılaması ile ilgili *öznel* boyut (Ünder, 1996:1). Bu durum, neyin çevre sorunu olarak değerlendirilebileceği konusunda düşünce farklılığını da beraberinde

getirmektedir. Çünkü bir kişinin sorun olarak algıladığını, başka biri sorun olarak görmeyebilir veya birinin önemli gördüğünü, başkası önemsiz olarak nitelendirebilir. Ya da bu sorunu çözüm yolları farklı olabilir. Genelde herkes tarafından açık ve net bir şekilde görünen nesnel boyut, sorun değerlendirilmesinde daha önde gelmektedir.

Yaşamımızı sürdürdüğümüz çevre içinde, çevre sorunları birdenbire oluşmamış; önce azar azar hissedilen, sonra giderek yoğunlaşan ve gelecekteki yaşamları etkileyebilecek duruma gelen sorunlar ortaya çıkmıştır. Çevreyi oluşturan temel unsurlardan hava, su ve toprakta çevreyle ilgili bir denge ve biyosferde karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Bir ilişkiler sistemi olan çevrenin bozulması ve sorunlaşması, genellikle insan kaynaklı etkilerle başlamıştır. İnsanların doğal kaynakları yok edencesine kullanıp sömürmeleri, zaman içinde, değişik etkenlerin de eklenmesiyle bugünkü boyutlarına ulaşmıştır. Doğal ve kendi oluşturduğu yapay çevrenin ortak kesişme noktasında yer alan insan, doğayı kirleten ve ekolojik dengeyi bozan başlıca etkidir. İnsanın çevresiyle oluşturduğu ilişkiler, doğal dengeyi meydana getiren zincirin sadece halkalarını değil, tümünü etkileyip, ekolojik dengenin bozulmasına neden olmakta ve çevre sorunlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu ortamlardan herhangi birinde meydana gelen kirlenme, diğerlerine de taşınmakta ve zararlı olabilmektedir. Yani kirlenme sınır tanınamakta, sadece çıktığı ve oluştuğu alanı değil, kilometrelerce uzaktaki yaşamları da etkilemektedir.

Çevre sorunları sanayileşmenin doğurduğu olumsuz sonuçlardan biridir. Özellikle Sanayi Devriminin “Sanayi Toplumu”nu ortaya çıkarması, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte üretim unsuru olarak algılanmaya başlayan çevre, sanayileşme sürecinde çok yoğun biçimde üretime katılmıştır. Çevrenin bir üretim unsuru olarak görülüp bu şekilde kullanılması, başta kirlilik olmak üzere çeşitli çevre sorunlarına neden olmuştur (Görmez, 1997:12). Sadece kâra odaklı ekonomik kalkınma modelinin bir yansıması ve sonucu olarak, doğal varlıklar tükenmeye, kirlenmeye başlamıştır. Üretim ilişkileri, üretim araçlarının kullanımı ve mülkiyeti, sanayileşme, kentleşme, nüfus, göç, yoksulluk, barınma, açlık çevre sorunlarını oluşturan ya da tetikleyen olgulardır. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmelerin sanayileşmeyi hızlandırması çevre sorunlarının da artmasına neden olmuştur.

Çevre sorunları sürekli artış göstermesine karşın, çevreye verilen zararlar doğanın kendini yenileyebilme özelliği nedeniyle başlangıçta önemsenmemiş,

çevrenin zamanla bu kirliliği yok edeceği düşünülmüştür. Normal koşullarda kendi kendini temizleme özelliği olan doğa, sonunda aşırı derecede kirlenmiş ve kendi gücünü aşan bu kirlenmeyi temizleyemez hale gelmiştir. Ayrıca sorumlu kişi, kurum ve ülkeler tarafından da sorun uzun bir süre zararsız gösterilmiş ya da göz ardı edilmiştir. Zaman içinde çevreye bırakılan kirliliğin nicel ve nitel olarak artması; metal ve radyasyon gibi ayrıştırılamayacak olanların katılması ile çevre kendini yenileyebilme özelliğinin çok üstüne çıkmış ve hızla bozulmaya başlamıştır. Nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme ve hızlı teknolojik gelişmenin doğa üzerindeki baskısı had safhaya ulaşmış, yüzyılın sonuna doğru ise, toplumlar çevreleri ile olan ilişkilerinden kaynaklanan bir dizi sorunla karşı kalarak, sorunun ciddiyetinin ayrımına varmaya başlamışlardır.

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde çevre sorunlarının ortaya çıkış biçimleri, nedenleri ve etkileri farklı olmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki çevre sorunlarını üretim teknolojisi ile tüketim belirlemektedir. Bu ülkeler gelişme düzeyleri nedeniyle doğal kaynak talepleri arttığı için daha çok kaynak kullanıp çevrenin daha çok kirlenmesine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde üretim ve tüketim artışından doğan bir bolluk kirlenmesinden; gelişmekte olan ülkelerde ise yoksulluk kirlenmesinden söz edilmektedir. Özellikle 1950'lerden sonra gelişmiş ülkelerin yolundan gitmek; kısa vadede ekonomik büyüme ve kalkınma hedefine ulaşmak isteyen gelişmekte olan ülkeler önceliği çevreye değil, ekonomiye vermek istemektedirler. Ama nüfus artışı fazla olduğundan oluşturulmak istenen ekonomik altyapılar yetersiz kalmaktadır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında çevre kirliliğinin oluşumu yönünden gözlenen diğer önemli farklılık, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere çevre kirliliğini ihraç etme eğiliminde olmaları ile ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler yarım adı altında az gelişmiş ülkelerde kirletici sanayiler kurmakta ve öteden beri yatırım adı altında bu ülkelerin kaynaklarını kullanılmaktadır.

Dünya'da ve ülkemizde çevremiz giderek daha çok kirlenmektedir ve çevre sorunları, insanı kendi kendisiyle hesaplaşma noktasına getiren bir boyuta ulaşmıştır. Sanayi atıkları ve sağlıksız enerji kullanımı nedeniyle hava, su ve toprağın her geçen gün daha fazla kirlenir hale gelmesi; doğal kaynakların hızla tüketilmesi, tarım topraklarının azalması, hızlandırılmış erozyon, canlı türlerinin yok olması, gürültü, trafik, çöp yığınları gözardı edilemeyecek tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Küresel ısınma, sera etkisi ve iklim değişiklikleri, ozon tabakasının delinmesi ve buzulların erimekte olması, deprem, olağandışı yağmurlar, sel, kasırga gibi doğal ve denetlenemeyen afetlerin artması, kuraklık ve çölleşme, içme suyu kaynaklarının azalması, besin kıtlığı, kanser ve

benzeri hastalıkların artması bölgesel savaşlar, terör faaliyetleri, dünyamızın son yıllardaki en önemli çevre sorunlarını oluşturmaktadır. Bu sorunlara acilen çözüm getirilmezse çok yakın bir zamanda dünyamız, bir kaya kütesine ve büyük bir çöplüğe dönüşecektir. İçinde bulunduğumuz yüzyıl; birçok teknolojik olanağı insanlığın hizmetine sunarken, bir yandan da insanlığın ortak malı olan çevreden geri getirilmesi zor, varlıkları da alıp götürmektedir. Ülkemizde de sorunların çevre için sürekli bir dışsallık yarattığı görülmektedir ve bugün olduğu kadar, gelecekte de çevre sorunları ile karşılaşacağının bir göstergesidir.

Koruma, önem verilen, değerli görülen bir şeyi sakınma, zarar vermemeye çalışmadır. Koruma; korumak eylemi, himaye, muhafaza, müdafaa olarak tanımlanır (<http://www.tdk.gov.tr/>). Koruma, bugünden geleceğe yönelik olarak yapılan bir eylemdir. Sevdiğimiz, değer verdiğimiz şeylerin zarar görmesini istemez; onları kırmamaya, bozmamaya çalışırız. Kötü muamele etmeyiz. Bu canlılar için de, cansızlar için de geçerlidir. Korumak; bir kimseyi, bir şeyi dış etkilerden, tehlikeden uzak tutmak, muhafaza etmek; desteklemek, himaye etmek; bir şeyin eskimesini, yıpranmasını önlemek için gereken özeni göstermek olarak içerik bulmaktadır. *Çevre korunması*, hızla kaybettiğimiz ve yerine yenisini koyamadığımız kaynakların bakım ve korunmasını içerir. Çevre koruma, hem süregelen durumun değişikliğe uğramasını önlemeyi ve hem de zararlı durumu bertaraf etmeyi hedefler. Önce korunma bilinci, sonra da bu uygulamaya uygun yaptırımları gerektirir. Çevre korunması için alınması gereken önlemler; ulusal, uluslararası, teknik, ekonomik ve eğitim yoluyla alınabilecek önlemlerdir.

Çevre korumacılık ve çevre duyarlılığı, yeni bir düşünce tarzı değildir. İlk, Orta ve Yeniçağ düşünürlerinin doğal durum ve uygarlık konusundaki yaklaşımlarına kadar geriye giden felsefi kökleri olmasına rağmen genellikle son iki yüzyılın ürünüdür. Çevre koruma hareketi ve düşüncesi çevre sorunlarının gelişimine paralel olarak gelişmiş ve bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Günümüzde dünyayı doğasına ve aslına uygun olarak muhafaza ederek korumaktan, yani “ekolojik bir dünya” görüşünden bahsedilmektedir (Görmez,1997:105). Çevre koruma, insanın temel gereksinimlerini üretimi, tüketimi ve yaşam biçimlerimizi yönlendirebilirse anlamlıdır.

Çevre sorunları ve kirlenme ile mücadele olarak çevre koruma, farklı boyutlarda gerçekleştirilmektedir. *Politik, ideolojik düzlemde mücadele* kapsamında koruma, dünyada ve ülkemizde çevre korumacı akımların hem ulusla-

rarası seviyedeki, hem de kendi yönetim ve kamuoyları üzerindeki etkileri ile kendini duyurmaktadır. Uluslararası ve ulusal çevre koruma politika modellerinin gelişimi doğrultusunda Türk çevre koruma politikasının hedef, ilke ve araçları geliştirilmektedir. *Ekonomik ve mali düzlemde mücadele* kapsamında uluslararası alanda tartışılan ekonomik ve mali önlemler, örneğin çevre vergileri, karbondioksit vergisi, kirletme harçları ve sertifikaları, depozito yöntemleri, vergi indirimleri ve sübvansiyonlar gibi konular gündeme gelmektedir. Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği gibi örgütler çevrenin korunmasına ilişkin mali yaklaşımları sürdürülebilir gelişme kavramından hareketle yürütmektedirler. *Hukuki düzlemde mücadele* uluslararası ve ulusal seviyede geliştirilen çevre hukuku araçları ile yürütülmektedir. *Uluslararası düzlemde mücadele* uluslararası çevre sorunları temelinde gerçekleşmektedir. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler uluslararası çevre zirveleri ile en önemlileri -iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, ozon tabakasının korunması anlaşmaları gibi- çevre koruma sözleşmeleri ve bunların sonucunda ortaya çıkan belgeler ve bildirgelerle uluslararası önlemler geliştirmektedirler.

SORUMLULUK VE SOSYAL SORUMLULUK

Sorumluluk, kişinin kendi eylemlerini ya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi olarak adlandırılmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr/>). Sorumluluk sözcüğü, mükellefiyet, mesuliyet, yükümlülük, zorunluluk karşılıklarına da gelmektedir. Sorumluluk, kişilik kazanmış bireylerin kendi yetki alanına giren bir olayın sonuçlarını; ya da öteki bireyler, sosyal grup ve toplum karşısında yapıp ettiklerini üstlenmesidir. Sorumluluk kavramı, bir kimsenin üstüne aldığı ya da yapmak durumunda bulunduğu iş için gerektiğinde hesap verme durumu olarak tanımlanmaktadır. Kişiyi değerli kılan veya saygınlığını yitirmesine neden olan bir niteliktir. Daha çok görevlerin ve ödevlerin yerine getirilmesinde kendini gösterir.

Sorumluluk, Batı dillerinde “responsibility”, sözcüğü ile karşılık bulmaktadır. Bu sözcük response yani yanıt verme sözcüğünden türemiştir. Sorumlulukta beklentiye karşılık verme, yanıt vermenin köken benzerlikleri söz konusudur (Keleş, Hamamcı, 1993: 187). Sorumlulukta asıl olan, geçmiş ve bugünde olup bitenlerin karşılık vericisi olmaktır; ama bugünden geleceğe dönük olarak alınması gereken önlemleri almak güdüsü de vardır. Sorun yaşanırken en çok farkına varılan şeylerden biri onun sorumluluğunu hissetmektir. Sorunlarda önce suçlu aranır. Bireysel çözümler üretmiyorsak suçlu listesini

uzatmak mümkündür. Bu nedenle sorumluluk/sorumsuzluk vb. kavramlar sorunla birlikte anılır olmaya başladı.

Sorumluluk bir yükür. Bir şeyi yüklemek, ondan sorumlu olmak, onun yükünü taşımak demektir. Bir şeyin sorumluluğunu taşıyorsak, ona dikkat etmek, zarar görmesini engellemek zorundayız Sorumluluktan kaçmaya çalışır insanlar. Ama herkes yüklediklerinden sorumludur. Sorumluluklarımızı yerine getirmesek yaptırım ile karşılaşabilir, suç işlemiş bile sayılabiliriz. “Neden yapman gerekeni yapmadın” diye bize hesap sorabilir ve ortaya çıkan maddi veya manevi olarak ödettirmeye kalkabilirler. Bazen özür dilerim demek çözüm olmaz, sonuç çok kötü olabilir çünkü. Bu nedenle, yetki, görev ve sorumluluk birbirinden ayrılamayan üç kavramdır. Bulunulan bir pozisyonun doğurduğu her hak bir kullanım yetkisi taşır ve başkalarına karşı bir ödevi de beraberinde getirir. Ödevlerin yerine getirilmesi bir sorumluluktur. Kişiler ödevlerini yerine getirdiklerinde hak sahibi olurlar, ama aynı zamanda bir sorumluluk da taşırlar. Sorumluluğun yerine getirilmesi, hak içinde yer alan ödevin de yerine getirilmesini içerir. Bazen, ödev yapılmadığı halde hak beklenmekte, bazen de, ödevler yapıldığı halde karşılığı olan hakkın alınmadığı veya çığnendiği görülmektedir. Ayrıca, sahip olduğu hakkı istemesini ve savunmasını bilmek sorumluluk ve bilinç işidir.

Kişisel açıdan sorumluluk, *kişinin kendine ve başkalarına karşı* sorumluluğu olarak görülür. Kişi kendine karşı da sorumluluk taşır. Kendi bedenimize iyi bakmaktan sorumluyuz. Başkalarına karşı da sorumluluğumuz var. Bakıma muhtaç aile üyelerine bakmak durumundayız. Ancak sahip olduğumuz sorumluluklar taşıyabileceğimiz kadar olmalıdır. İnsanın sorumluluğu taşıma kapasitesi vardır. Bu kapasitenin üstünde aldığı fazla sorumluluklar kişinin yıpranmasına, yanlış yapmasına hatta hayatını kaybetmesine neden olabilir. Süresi açısından sorumluluk geçici ve kalıcı olabilmektedir. *Geçici sorumluluk* çabuk biter, *kalıcı sorumluluk* hayat boyu sürer. Sorumluluk bireysel ve toplumsal sorumluluk olarak hayata geçer. Sorumluluk hem bireysel hem de toplumsal yönü olan bir davranış olarak kabul edilir. Bireylerin, kurumların ve toplumun sorumluluğu vardır. Ağzımızdan çıkan her sözden, konuştuğumuzdan, isteyerek yaptığımız eylemlerin sonucundan sorumluyuz. İnsan olmaktan dolayı insana karşı sorumluyuz. Bir insan duyguları, düşünceleri ve davranışlarıyla ilgili olarak yaptığı veya yapmadığı şeylerden ötürü başka insanların veya şeylerin etkilendiğini fark edip; bunların kendisine ait olduğunu kabul ederse, söz konusu duygu, düşünce ve davranışların sorumluluğunu

almış olur. Bu da bizi kavramın hukuki ve ahlaki boyutlarının olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

İnsanların değerler karşısındaki sorumluluklarını insan, etik ve hukuk olmak üzere üç açıdan değerlendirenler vardır. İnsan kişiliği, sosyal ve psikolojik özellikler taşır. Beyninde hem iyi, hem kötü yanları muhafaza edebilmekte; hem başkalarının haklarına saygı gösterebilmekte, hem de haksızlık yapabilmektedir. İnsan ihmali, kusuru ya da kastı sonucunda ortaya çıkan olumsuz bir sonuç ile kendi davranışı arasındaki nedensellikten dolayı, ya akıl ötesi bir güce, ya kendi vicdanına, ya yargıya karşı bir sorumluluk duymak zorundadır (Keleş, Hamamcı,1993: 188). İnsanın içinde “vicdan” denilen bir uyarıcı vardır. Vicdan, tutum ve eylemlerimizin ahlakça değerli olup olmadığını yargılayarak karara varmamızı sağlayan içimizdeki bir tür mahkemedir. Bireyin kendi tutum ve eylemlerini değerlendirme gücü olarak belirtilebilir. Vicdan kişiliğimizin bağlandığı belli değer ölçüleri toplamıdır ve ödevlerimizi yönlendirir. Bir kimse yapmakla yükümlü olduğunu hissettiği ödevi yerine getirdiğinin bilincine vardığı zaman “vicdan huzuru” duyar, yerine getirmemiş olması ise “vicdan azabı”na yol açar. Topluma ters düşen bir suç işlendiğinde bu azap daha çok hissedilir ve insanı psikolojik olarak rahatsız eder. Bu yönüyle vicdan kişiliğin ahlaki gelişimiyle yakından ilgilidir. Bir anlamda psikolojik sorumluluk duygusudur. Ama vicdan kişinin yapıp ettiklerini iyiye, doğruya ve güzele yöneltmede yetersiz kalabilir. Çünkü zorlama gücünden yoksundur. Toplumsal yaşamda vicdanın yerine geçecek düzenleyici bir güce gerek vardır. Bu güç toplumsal denetimdir, yaptırımını zorlayıcı olan hukuk kurallarıdır. Bilindiği gibi, hukukta yaptırım bir ceza olduğu halde, ahlakta ve görgü kuralları açısından yaptırım tepki ve kınama olmaktan öteye geçmez. Ahlak, insanın kendisine ve başkalarına karşı olan ödevleriyle ilgili kuralların bütünüdür. Başkaları kavramının içinde, yalnız kişiler değil, toplum, toplumun kurumları ve değerleri de yer alır. Ahlak kurallarının önemsenmediği durumlarda, toplumsal değerlere saygılı kalmayı sağlamada hukuk kuralları gerekli olur. Ama hukuk kurallarının etkisiz kaldığı yerde de ahlak kurallarına gereksinme duyulmaktadır. Bu yüzden yasa koyucular, hukuk kurallarını düzenlerken, toplumun genel değer sistemlerindeki değişimleri de göz önünde bulundururlar. (Keleş, Hamamcı,1993: 187-188).

Yapıp etmeler kişinin elindedir, fakat önemli olan iyi ve doğru olanın seçilmesidir. Sorumluluk, hukuksal anlamda yaptırımlarla işletilir, ahlaksal anlamda ise vicdan kavramı buna yardımcı olur. Sorumluluk, irade özgürlüğü gerektirir. Özgürlük olmadan, ne sorumluluk ne de ahlaklılık olmaz. Belli öl-

çülerde de olsa, özgür olmayan kişinin sorumluluğundan söz edilemez. Kişi bir sorumluluklar yumağı içinde bile olsa eylemlerini isteyerek kendisi belirlediği için özgürdür. İnsan kendi isteği doğrultusunda bir şeyi yapmalıdır. Unutmamalıdır ki, insan bazen bir şeyler yaparak bazen de bir şeyler yapmadan bazı durumların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bir şey bilerek ve isteyerek yapıldığında, yani nedeni veya kötü niyet bulunduğu, yapan birey *kusurlu* bulunmakta, suçun cezası da ona göre artmaktadır. Bilmeden, fark etmeden işlenen suçlar da vardır. Hüsünüyetle yani herhangi bir nedeni olmadan iyi niyetle yapılmış olsalar da bir suç oluşmuştur. Bunlara *kusursuz suçlar* denmektedir. Cezası diğerine göre daha azdır. Sadece akıl hastaları suçtan muaf tutulabilmektedirler. Bir akıl hastası yaptığından sorumlu tutulmaz. Çünkü iyi ve kötüyü ayırt edebilecek anlayıştan, hür iradede yoksundur. Aynı şekilde bebekler, çocuklar da henüz mantıkları yeterli işlemediği, irade özgürlüğüne sahip olmadıkları için sorumlu olmazlar; geride kalan herkes sorumluluğunun bedelini öder. Görevlerinden dolayı siyasi, hukuki ve cezai sorumlu olmayan Cumhurbaşkanı hariç, “bunun sorumlusu ben değilim veya sorumlusu benim ama sorumluluk kabul etmiyorum, haberim yok” diyemeyiz.

Sorumluluk hukuku, bir borç ilişkisinde ortaya çıkan zararın karşılanmasını haklı gösterecek bazı temel ilkeleri belirleyen bir hukuk dalıdır. Bir kişinin verdiği zarardan dolayı sorumlu kılınmasına yarayan ilkelere *sorumluluk ilkeleri* adı verilmektedir. (Ertürk, 1996:173).

Yapısı açısından sorumluluk siyasal, hukuksal, sosyal, örgütsel sorumluluk olabilmektedir. *Siyasal sorumluluk* yöneten kişilere aittir. *Hukuksal sorumluluk*, bir bireyin hukuka aykırı bir davranış sonucunda başkalarına verdiği zararı karşılamasını, tazmin etmesini anlatır. Vatandaş olmaktan dolayı devlete karşı sorumluyuz. Vergi vermek zorundayız. O da bize hizmet yapmak zorundadır. *Sosyal sorumluluk*, örgütlerin kendi faaliyet ve ilgi alanları çerçevesinde sosyal refahın korunması ve geliştirilmesi için yapmak zorunlu oldukları faaliyetlerin araştırılmasına işaret eder. Sosyal sorumluluk, toplumsal bir varlık olarak birey ve kurumların başkalarına karşı sorumluluğunu anlatır. *Örgütsel sorumluluk*, işletmenin sosyal sorumluluğu olarak ifade edilmektedir. Çünkü sosyal sorumluluk kavramı genellikle işletmelere atfedilmektedir. Buna, işletmelerin ve diğer örgütlerin sosyal sorumluluklarını, eylemlerinde göz önünde tutma zorunluluğundaki farklılıklar neden olmaktadır. Sosyal sorumluluklar genel olarak bir işletmenin ekonomik ve yasal koşullara, iş ahlakına, işletme içindeki ve çevresindeki kişi ve kurumların beklentilerine uygun bir çalışma stratejisi ve politikası gütmesine, insanları mutlu etmesine yöne-

liktir. Dolayısı ile *iş ahlakı* kavramı ile sosyal sorumluluk kavramı arasında da yakın ilişki bulunmaktadır. Sosyal sorumluluk, asıl olarak iş ahlakının gereğidir. Yani iş ahlakı, sosyal sorumluluğu da içeren bir anlam taşır. Sosyal sorumluluk, karar verici durumda olan işletme yöneticilerinin, ahlaki davranarak, kendi çıkarlarını olduğu kadar toplumun genel çıkarlarını da geliştirecek ve koruyacak eylemleri yapmasındaki zorunluluktur.

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından yayınlanan “İşletmenin Sosyal Sorumluluğu konusunda Avrupa Çerçevesinin Geliştirilmesi” hakkındaki Green Paper’da işletmenin sosyal sorumluluğu konusunda tanımlamalara da yer verilmiştir. Raporu göre; sosyal yönden sorumluluk taşımak, sadece yasal beklentileri tamamen karşılamayı değil, fakat daha da ileri giderek, insan sermayesine, çevreye ve hissedarlarla ilişkilere çok daha fazla yatırım yapmayı ifade etmektedir. Çevreye duyarlı teknolojiler ve sorumluluk sahibi bir bilinçle yatırımları yönlendirmek, işletmelerin rekabet güçlerini arttıracaktır. Ayrıca eğitim, çalışma koşulları, yönetim – işgören ilişkileri gibi sosyal alanlarda yasal zorunlulukların ötesine geçen uygulamalar verimliliği de olumlu etkileyecektir. Bu, yönetsel bir değişimin önünü açmakta ve sosyal kalkınmayı gelişmiş bir rekabetçi güçle sağlamaktadır. (Green Paper, www.unice.org)

İşletme açısından sosyal sorumluluk düzeyleri, ekonomik, yasal, etiksel ve sağduyu sorumluluklarını içermektedir. *Ekonomik sorumluluk*, hisse sahiplerine ve sermayedarlarına karşı, ortaya koydukları sermayenin karşılığı olan kârı elde etme gibi ekonomik yükümlülükleri; *yasal sorumluluk*, faaliyetlerini sürdürürken uyması gereken yasalar, örf ve adetler gibi yasal yükümlülükleri ifade etmektedir. *Etik sorumluluklar*, toplum bireylerinin işletmeden umduğu davranış ve faaliyetleri içerir. Örneğin, yasal zorunluluk olmadığı halde işletmeler, Güney Afrika’ya yardım için örgütlenme gerçekleştirmişlerdir. *Sağduyu sorumluluklar* ise, toplum bireylerinin beklemedikleri, işletmelerin gönüllü olarak yürüttüğü faaliyetleri içermektedir. Sağduyu sorumluluğuna örnek olarak ise, AIDS için klinik sponsorluklarının yapılması, halka ya da işgörenlere yönelik eğitimler verilebilir (Bartol ve Martin, 1994: 104–105)

Yine işletmelerde hukuksal temelde sorumluluk; kişi ile sorumluluk ve mal ile sorumluluk olarak görülür. *Kişi ile sorumluluk*, kişisel sorumluluktur; kişi bedenen yapması gereken bir şeyi yapmadığı zaman kişiye başvurulur ve kendi bedeni ile sorumlu olur. *Mal ile sorumluluk* mali sorumluluk diye bilinir. Sorumluluk sınırlılıkları açısından, sınırlı ve sınırsız diye ayrılır. *Sınırsız sorumluluk* varolan her malımızla sorumluluktur. *Sınırlı sorumluluk* ise, belli

miktarlar ve belli mallarla sorumluluk diye bilinir. Keleş, yaşanan çevredeki sorumluluğun yatay ve dikey sorumluluk olduğunu söylemektedir. *Yatay sorumluluk*, bireyin hemcinslerine karşı çevre değerleri açısından taşıması gereken bugünkü sorumluluktur. *Dikey sorumluluk* ise, bugünkü kuşakların gelecek kuşaklara karşı yarınki sorumluluğudur (Keleş, 1993:23–24).

Sorumluluk kavramıyla ilişkili bir kavram da beklentidir. *Beklenti*, bireyin belli koşul ve durumların alacağı biçimler veya kendisinden beklenenler konusundaki öngörüsüdür. Beklenti içinde olmak her şeyi, gerekenlerin yapılmasını başkasından beklemektir. Herkes sorumluluğu kendi dışındakilerden bekliyor. Hep ötekilerin, devletin, yöneticilerin, firmaların vb. bir şeyler yapmasını bekliyoruz. Şüphesiz onlar da bizden bekliyorlar. Karşılıklı umma olgusu, bazen açık, bazen kapalı olarak dile getiriliyor. Sahip olunan kaynakların en etkin bir şekilde kullanım sorumluluğu söz konusu olduğunda devleti suçlar; “sorumsuz davranıyorlar, sorumluluklarını yerine getirmiyorlar” diye suçlarız. Ama gerekenleri yapmak sadece devletin değil, hepimizin sorumluluğudur. Devlette herhangi bir konuda bir düzensizlik söz konusu ise ve insanlar devletteki bu düzensizliği düzene dönüştürme gayreti içinde değilseler, başarılı olamazlar. Kamu veya özel her bir kurumdaki kişilerin sorumluluklarının bilincinde olabilmelerinin toplamı sonucu o yerde sorumluluk artar ya da azalır. Bir örgüt veya kamu kurumu, sorun ortaya çıktıktan sonra “herkes başının çaresine baksın” diyemez. Toplumsal anlamda sorumlulukları vardır. Bir işletme iş ahlakına sahip olmalı; kendisini, yaptığı işi, sorumluluklarını sorgulamalı; bizden ne bekleniyor, nasıl yapıyoruz vb. sorularını dürüstçe yanıtlamalıdır. Bir örgüt kendi başına değildir. Belli bir toplumsal ve ekonomik çevre içindedir. Yaptığı faaliyet ve çalışmalar başkalarını da etkilemektedir. Çevresinde birlikte ilgisi olan herkese ve kuruma karşı sorumluluk taşır. Örgüt kendi içine karşı iç, dışarıya karşı dış sorumluluk taşır. Örgüt büyük bir firma ise ürettiği ürün, marka ve imaj sorumluluğunu da beraberinde yüklenecektir. Bunu kendi kalitesi için yapmalıdır. “Ben battıktan sonra gerisinin ne önemi var” diye düşünmemelidir.

HUKUK VE ÇEVRE HUKUKU

İnsanın olduğu her yerde, farklı çıkarlar ve ihtiyaçlar karşılaşacağı için uyumsuzluk veya düzensizlik ortaya çıkabilir. Düzen kuralları ile sağlanır. Toplumsal ilişkileri düzenleyen uyulması zorunlu kuralları topluluğuna *hukuk* denir. Günlük kullanımda hukuk dendiği zaman, bazen geniş anlamda hukuk düzeninin kendisi, bazen de daha dar olarak uygulanan hukuk kuralları, bazen

ise olması gereken kurallar ifade edilmek istenir (Ertan, 2004: 371). Hukuk düzeni, insan için, insan toplumu için önem taşıyan bütün toplumsal sorunların çözümünde en önde gelen araçlardan biridir.

Hukuk kurallarının amacı toplum içinde düzenin sağlanmasıdır. Bu düzeni sağlayacak, kuralları koyacak bir otoritenin varlığı kaçınılmazdır. Hukuk kurallarının ön yüzü hak, arka yüzü sorumluluktur. Bu kuralların dışına çıkanlar çeşitli yaptırımlara uğrarlar. *Yaptırım*, hukuk kuralının yap dediği yapılmadığı, yapma dediği yapıldığı zaman karşılaşılan şeydir. Hukuk kurallarının oluşması ile devletin bireylerle ve bireylerin devletle olan ilişkisi belli kurallar çerçevesine oturtulmaktadır. Normlardan oluşan hukuk kuralları maddi yaptırımlıdır. Bu *ceza* olarak ortaya çıkar. Hukukun önemli kavramlarından biri cezadır. Kurallara uyulmaması durumunda, kurallara uymayanların cezalandırılması hukuk devleti olmanın bir gereğidir. Hukuk kurallarına uyulmadığında para, hapis, meslekten men cezası gibi yaptırımlarla karşılaşırlar.

Hukuk kuralları, toplumsal alanda değişen bazı toplumsal ihtiyaçları karşılamak için ortaya çıkmıştır. Bu da, kimi kuralların ya da ilkelerin hukuksal bir yapıya kavuşması için bir oluşum ve olgunlaşma sürecini geçmesini gerektirmiştir. Hukuk deyince, hemen onun kurallarla sabitlenen *statik* yanı aklı gelir, ama hukuk değişen koşullara uygun olarak kendini yenilemek ve *dinamik* olmak zorundadır. Yoksa hayatın akışını yakalayamaz.

Çevrenin hukuksal bir özellik kazanması, çevre sorunlarının 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra tehlikeli boyutlara ulaşmış büyük bir önem kazanması ve kendini yoğun bir şekilde hissettirmesi ve sorunun bütün insanlığı ve dünyanın geleceğini etkilemesi sonucunda olmuştur. Çevre bilinci ve duyarlılığının gelişmesine koşut olarak, su, toprak ve hava gibi çevresel kaynakların korunması gerektiği düşüncesi, çevresel değerlere hukuksal güvenceler kazandırılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Çevreyle ilgili birtakım önlemler alınması gerekliliği duyulmuştur. Çevre ile insan arasındaki ilişkileri düzenlemek, belli *davranış kuralları* getirmek, çevresel sorunları çözmek için, kullanılacak en etkili araçlardan biri kuşkusuz hukuk düzenidir. Çevre sorununu çözmek için, insanla çevre arasındaki ilişkilerde bazı davranış kuralları koymak gerekecekse, bunlar elbette hukuk kuralları biçiminde olacaktır. Devlet diğer sorunların çözümünde olduğu gibi çevre sorunlarının çözümü konusunda da birtakım yetkiler kullanacaksa bunu hukuk kuralları çerçevesinde yapmak zorundadır (Aybay, 1997: 311). İnsanın refah seviyesini yükseltmek kadar, çevreyi korumak ve iyileştirmek de modern sosyal devletin zorunlu bir görevidir.

Çevre insan eliyle kullanılırken kirlenmektedir ve kirlenen çevre de temizlenmelidir. Bu iş sözle olabilecek aşamayı geçmiştir. Çünkü kişi ve kurumlara yapılan uyarıların gücü bir yere kadar gitmekte, o kişi veya kurumlarda çevresel algı ve duyarlılık yoksa sorunlar çözümsüz kalmaktadır. Sonuçta, bu sorunu çözmek için üretilen politikaların uygulama aracı olarak bağımsız bir hukuk dalı oluşturacak ölçüde kurallar üretilmeye başlanmıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda, insanın doğal ve yapay çevresini oluşturan öğeleri koruyan, geliştiren ve onların hukuksal durumlarını düzenleyen yeni bir hukuk dalı olarak *çevre hukuku* ortaya çıkmıştır. Çevre hukuku, insanın doğal ve yapay çevresini oluşturan öğeleri koruyan geliştiren ve onların hukuksal durumlarını düzenleyen bir hukuk dalıdır (Hamamcı,1983: 245). Çevre hukuku, çevresel değerlerin hukuksal güvenceler yaratılarak korunmasına yönelik çalışmalar bütünü olarak ifade edilebilir. Doğanın bir parçası olan insanın geleceği için, doğayı korumayan bir anlayış olamaz. Bu yüzden, çevre hukukunun temel felsefesi, doğanın temizliğini korumadır. Çevreyi insana rağmen korumaya çalışır. Bu koruma; kirliliği ortaya çıkmadan önlemek; ortaya çıkmış kirliliği tedavi etmek ve çevreyi geliştirmek unsurlarına dayanır (Ertan, 2004: 373). Bu bilgiler ışığında, çevre hukukunu; “çevrenin düzgün kullanılması, temiz tutulması, kirlenmekten korunması ve kirlenen çevrenin temizlenmesi amacıyla alınan önlemleri düzenleyen hukuk kurallarının tümüdür” diye tanımlayabiliriz.

Çevre Hukuku, 20. yüzyılda doğan ve gelişen bir hukuk dalıdır; oluşması oldukça yenidir. Özellikle yeni ve *bağımsız* olarak kabul edilen bir hukuk dalı olarak ancak 20–30 yıllık bir geçmişi vardır. Çok genç olan ve hukuk içinde kesin yeri belli olmayan bu hukuk dalının hukuk sistemine ilişkin klasik ayırımındaki yerinin saptanması önemli bir sorundur. Korunması amaçlanan çıkar ve değerlere ve uygulamayı yürütecek örgütün özelliklerine göre, çevre hukukunun “kamu” ağırlıklı olduğu kuşkusuzdur. Ancak özel hukuk alanındaki borçlar ve medeni hukuk gibi alanlardan da yararlanmaktadır, karma nitelikli sayılabilir. Çevre hukukunun; dinamik olma, disiplinlerarası olma, karma hukuk dalı olma, geniş kapsamlı ve sınırlayıcı olma nitelikleri vardır (Ertan, 2004: 374).

Çevre, sadece ulusal ya da bölgesel alanda ortaya çıkan bir sorun olmayıp, küresel yapıda karmaşık bir sorundur. Dünyadaki çevre sorunlarının ülkesel temeldeki çözümlerinin yeterli olmadığı, diğer ülkelerle işbirliği yapılarak çözülebileceğinin anlaşılması üzerine, sorunun çözümü için, ülkeler

arasında zorunlu bir yakınlaşma söz konusu olmuş; devletlerarasında ortak kurallar ve standartlar oluşturma girişimleri başlamıştır. Uluslararası alanların yönetimi konusunda, daha önceki uygulamaların yetersiz kalması, yani geleneksel anlayışın çevre sorunlarının çözümünde başarısız olması bu çabaları tetiklemiştir. Çevrenin uluslararası bir boyut kazanması ile bu sorunları hukuk ilkelerine uygun olarak çözme çabaları, uluslararası hukukun bir alt dalı olan uluslararası çevre hukukunun oluşumu için de gerekli yolu açmıştır. Daha 25 yıl öncesine kadar, dünyada küresel bir çevre koruma politikasından bahsedilmezdi. Oysa bugün çevreye ilişkin pek çok düzenleme yapılmaktadır. Bu gelişmelerde en önemli aşama hiç kuşkusuz 1970 sonrası meydana gelen gelişmelerdir. Çevre sorunları değişik etkinlik ve konferanslarla toplumların gündemine yerleşmiştir. Çevreye ilişkin düzenlemelerin uluslararası alanda gelişmesi çevre bilincinin gelişmesini izlemiştir. Bu dönemde çevre bilincinin kitleler arasında yayılması ile çevre örgütleri, siyasal iktidarlar üzerinde önemli bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bu baskı çevrenin hukuksal bir taban kazanması için de itici bir güç olmuştur.

Çevre hukukuna özgü kurallaşmanın bir hukuk dalı oluşturması yeni bir olgu olmakla birlikte, bu daha önce, çevre sorunu ile ilgili hiçbir kuralın mevcut olmadığı anlamına gelmez. Aslında insanlar, toplu olarak yaşamaya başladıkları zamandan beri, gereksinmelerini karşılayan doğal kaynakların kullanılmasında, özellikle topraktan ve su kaynaklarından yararlanmada belli bir düzen kurmaya çalışmışlardır. Eski zamanlarda da çevrenin hukuksal yollarla korunmasına ilişkin kurallara rastlanmaktadır. Roma hukukunda çevreye ilişkin konulmuş kurallar vardır. 19. yüzyıldan itibaren birçok Avrupa ülkesinde doğal kaynak kullanımını konusunda çeşitli hukuksal düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir (Aybay, 1997: 219). Çevre sorunlarının toplumsal yaşamdaki ağırlıkları ile orantılı bir biçimde hukuk düzenlemelerine konu olduğu gözlenmektedir. Önceleri çevre insan ilişkileri *komşuluk* ilişkileri içerisinde algılanarak, kişinin mülkiyet hakkını kullanırken, başkalarına ve çevreye zarar vermekten kaçınması gerektiği düşüncesi ile birtakım yasal önlemlerin alınması yoluna gidilmiştir.

Ne var ki, hemen her toplumda varlığına rastlanan bu tür düzenlemeler, olaya, bugün çevre hukuku adı verilen hukuk dalının geniş bakış açısından bakılarak getirilmiş değildir. İmar planlaması, toplum sağlığı, toprağın, yeşilin korunması, adil bölüşüm sağlanması, komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesi gibi çeşitli amaçlarla yapılan bu tür düzenlemelerde çevre sorunu doğrudan çözümü hedeflenen asıl sorun değildir. Bu düzenlemeler çevreye ve çevre

sorununa sadece *dolaylı* olarak düzeltici etkiler yapmaktadır. Oluşturulmaya çalışılan yasal düzenlemeler, insanın yaşadığı çevresine vermesi olası zararları önlemek amacıyla. Bakış açısı çevre koruma temelli değildir. Zaten bu önlemler, çevreye ilişkin sorunların çok büyük boyutlara ulaşması ile yetersiz kalmış; yeni yasal önlemlerin alınması gerekmiştir.

Çevre sorunlarının karmaşık ve çözümü zor bir sorun haline gelmesi, büyük ölçüde devletlerin bu konuda izlemiş oldukları politikalarından kaynaklanmaktadır. Modern refah toplumların sürekliliği devletin yapmış olduğu bir takım altyapı hizmetlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer devlet bu hizmetleri yerine getirmez ise, modern toplumun varlığından söz etmek mümkün olmaz. Ancak endüstriyel ve ekonomik gelişme, bir yandan insana refahının artması gibi bir takım *avantajlar* kazandırırken, diğer yandan da çevre için kirlilik gibi *dezavantajlar* getirmektedir. Refahın artmasının karşısında çevreye zarar verme yer almaktadır. Çevre, toplumların gündemine girdiğinden bu yana, toplumsal ve ekonomik alanda sürekli *ya ekonomi, ya çevre* gibi bir ikilem içinde görülmektedir. Ekonomik politikalar nedeni ile dünya ekonomisinin küreselleşmesi, devletin yönetim alanındaki yetkisinin daralması çevre-ekonomi ikilemini artırmıştır. Endüstriyel devletler, bir çıkmaz gibi görünen bu durum karşısında, kimi zaman çevre değerlerini, kimi zamanda ekonomiyi öne çıkaran politikalar izlemişlerdir. Ancak Batı ülkeleri bu ikilemden çabuk çıkmış; 1960'lı yılların sonundan itibaren çevre konusu devlet politikalarının bir parçasını oluşturmuş ve çevreye ilişkin düzenlemeler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bütün ülkelerde çevreye ilişkin yasal düzenlemelerin değişen toplumsal koşullara ve karşılaşılan sorunların niteliğine paralel bir biçimde *dolaylı* düzenlemelerden *dolaysız* düzenlemelere doğru bir değişim ve gelişim gösterdiği görülmektedir (Ertürk, 1993: 187).

Çevre hukuku, insan etkinliklerinin çevrenin korunması amacıyla sınırlandırılmasını hedefler. Çevrenin hukuksal boyutunun olması konunun çözüm aşamasına geldiğinin bir kanıtıdır aslında. Ama çevre hukuku çevre sorununun sadece *dolaylı* bir çözüm aracı değildir. Gerektiğinde *doğrudan* çözüm kapsamlı bir “çevre politikası” ile gerçekleşir. Hukuk kuralları ancak böyle bir politika ile belirlenmiş esaslara ya da amaçlara göre işlev kazanır. Çevre hukuku ile ilgili açıklamalarda “çevre” en geniş anlamıyla ve dinamik yanıyla kullanılır. Çevre hukuku, zamana ve mekâna uygun çözümler geliştirebilmek için; zamana, mekâna ve toplumsal koşullara uyum sağlama yeteneğine ve esnekliğine sahip olmalıdır. Bugün bütün dünya ülkelerinde hukukun gelişime ve değişime açık yönünün en önemli göstergelerinden birisi çevre hukukudur.

Çevrenin korunmasına ilişkin önlemler başlangıçta uluslararası *konferanslarda* bir takım ilkelerin kabulüyle oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonraları ulusal metinlerde çevrenin korunmasına ilişkin olarak ilk aşamada bazı yönetsel yaptırımlar öngörmüşler, ancak zamanla bu yönetsel yaptırımların yeterli olmadığı anlaşılarak, çevreye dair hükümlere ve cezai yaptırımlara yer vermişlerdir. Çeşitli hukuksal belgelerde ortaya çıkan çevre korumaya yönelik düzenlemeler gün geçtikçe artmış ve başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, birçok ülkede çevreyle ilgili iç hukuk düzenlemeleri bir hukuksal metinde birleştirilmeye çalışılmıştır. Toplumsal alanda ortaya çıkan bu gelişmeler sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmamış, giderek gelişmekte olan ülkelere de yayılarak, bütün dünya üzerinde etkisini göstermiştir. Böylece çevre konusunda bir takım yasalar birbirini takip etmeye; çevreye ilişkin hükümler mevzuatta yer almaya başlamıştır. Birçok ülke anayasasında çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik devlete-bireylere ödev ve sorumluluklar yükleyen düzenlemeler görülmeye başlanmıştır.

Çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve çevre kirliliğinin giderimine yönelik Anayasalarda çevre ile ilgili bölümler oluşturulmuş, yasa, yönetmelik gibi düzenlemeler yapılmıştır. Çevre hukuku, ulusal düzeydeki yasalaraştırma etkinliklerinin yanı sıra, uluslararası düzeydeki antlaşmalar ile de etkinlik oluşturmaktadır. Küresel bir boyut kazanan çevre sorunlarının önlenmesi, doğal kaynakları koruma ve kullanım esaslarının belirlenmesine yönelik uluslararası antlaşmalar, çevreyle ilgili yargı kararları ve bu yargı kararlarının sonucu oluşan içtihatlar çevre hukuku ile ilgili önemli gelişmelerdir. Çevre hukuku olarak adlandırılan hukuk dalının temeli bu kuralların toplamından meydana gelmektedir. Çevre değerlerine hukuk güvencesi kazandıran örneklerin yaygınlaşmasıyla birlikte çevre hukukunun hareket alanı ve önemi artmaktadır. Her ülkede bu konu ile ilgilenen hukukçular çevre hukukunun oluşmasında ve uygulanmasında görev yapmaya ve çalışmaya başlamıştır.

Çevre sorunlarının sınır tanımaması, kaybedilen çevresel değerlerin bütün insanlığın ortak mirası olması gibi nedenler, çevre sorunlarının küresel düzeyde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun bir gereği olarak, küresel sorunlar uluslararası alanda devletlerarası sözleşmelere konu olmaktadır. Bu düzenlemeler uluslararası çevre hukukunun en önemli belgeleridir (Özdek, 1993:66). Uluslararası hukuk kurallarına göre çevre hukukunun düzenlenmesi demek, çevre sorunlarına ulusal düzenlemelerden farklı çözümler getirmek demektir. Ülkeler arasındaki çevre sorunlarının çözümünde; antlaşmalar, uluslararası teamül, hukukun genel ilkeleri denilen üç temel ilkedен yarar-

lanılmaktadır. Bu temel ilkeler uluslararası örgütleri ve devletleri ön plana çıkarmaktadır. Devlet hukuk kurallarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve denetlenmesinde önemli rol oynamakta ve ülke sınırları içinde kurallar koyan tek organ olması nedeni ile amaç ve yetki açısından uluslararası örgütlere göre çok daha geniş bir yetkiye sahiptir (Pazarcı, 1983: 203–204). Bu nedenle uluslararası çevre hukuku açısından en önemli etken devlettir. Uluslararası toplumun yalnızca *devletlerden oluştuğu* düşüncesine dayanan geleneksel görüş, uluslararası hukuku, devletlerarasında ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık uluslararası toplumu *bireylerden oluşan*, insanlığın tümü olarak kabul eden görüş, uluslararası hukuku, çeşitli siyasal toplumlara bağlı, bireylerin tek başlarına ya da topluca giriştikleri ilişkilerin uluslararası düzeyde düzenlenmesi olarak tanımlamaktadır (Pazarcı, 1983: 2). Uluslararası hukuk, devletlerarasında bağlayıcıdır. Ancak, devletler için bu bağlayıcı olma özelliğinin her zaman geçerli olmadığı açıktır. Bugün en önemli sorun, kurallara devletin kendisi uymadığı zaman buna yaptırımının nasıl olacağı ve yaptırımın kimin tarafından sağlanacağıdır.

ÇEVRE HUKUKUNDA SORUMLULUK

Uluslararası nitelikte mahkeme kararları uluslar arası sorumluluk hukukunun gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu gelişme her şeyden önce devletlerin yapmış oldukları antlaşmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Yine de, çevreye ilişkin sorunların uluslararası düzeyde mahkemelere konu olması, çevre hukukunun önemli bir aşama kat ettiğinin göstergesidir. Çevre konusunun uluslararası nitelikteki mahkemelere konu olmasının ilk örneklerinden biri, 1974 yılından beri geçerli olan İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya arasındaki uygulamadır. Bu gelişmeler çerçevesinde bazı ülkeler, kirliliğe uğrayan ülke vatandaşlarının, ülkenin yargı sistemi içinde, zararın giderilmesi için gerekli hukuki yollara başvurmasına olanak tanımıştır. (Pazarcı, 1983: 204). Uluslararası mahkeme kararlarından, Trail Smelter Davası, Lac Lanoux Davası, Korfu Kanalı Davası, Torrey Canyon Gemisinin Bombalanması Davası önemli örnekler oluşturmaktadır (Kuzu, 1997:78, aktaran Ertan, 2004:379).

Bu davalar şu sonuçları ortaya çıkmıştır: Her şeyden önce ülke sınırları dışında ortaya çıkan kirliliğin yol açtığı zararlardan, kirliliğe neden olan ülkenin sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Böylece kirlilik nedeni ile zarara uğrayan ülke, diğer ülkelerden, meydana gelen zararları giderme ve onarma hakkını elde etmiştir. Diğer yandan, uluslararası alanda sorunlara karşı duyarlılığın artması ile devletin egemenlik anlayışı, daha dar bir biçimde yorumlanmaya

başlamıştır. Devletlerin mutlak egemenlik anlayışı giderek daha fazla sınırlandırılarak, devletlerarasında hakem rolü oynayabilecek bir gücün varlığı kabul edilir olmuştur (Pazarcı, 1989: 387). Çevreyle ilgili uluslararası sorumluluk anlayışı önemli ölçüde değişmiştir. Ulusların birbirine karşı sorumluluğu konusunda ilk zamanlar *kasıt* koşulu aranmaktaydı, zaman içinde *kusur* koşulu aranmaya başlamıştır. Devletin yaptığı eylem ve işlemlerden dolayı başka bir devletin zarar görmesi halinde kusura dayalı bir sorumluluk anlayışı ile “kusur sorumluluğu” aranmıştır. Daha sonra ise uluslararası hukuka aykırı her davranıştan ülkelerin sorumlu tutulması anlayışı egemen duruma gelmiştir (Pazarcı, 1989: 385). Bugün, devletin sorumlu olabilmesi için, zararın çıkması yeterlidir. Çevre sorunlarının sınır aşan özelliğinden dolayı bugün daha çok “kusursuz sorumluluk” ilkesi geçerlidir. Ayrıca uluslararası mahkemelerin aldıkları kararların bağlayıcı olması da çevre hukukunun gelişmesine katkı sağlamıştır.

Dünyada kapsamlı çevre koruma çalışmalarını başlatan uluslararası alanda faaliyette bulunan iki örgüt Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliğidir. Uluslararası düzeyde çevreye ilişkin en önemli gelişme konunun *Birleşmiş Milletler* (BM) tarafından ele alınmasıdır. (Budak:2004:387). Birleşmiş Milletler çevrenin uluslararası düzeyde örgütlenmesinde en önemli kuruluştur. Birleşmiş Milletler için çevre, çözüm bulunması gereken konulardan biridir; çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve çevre kirliliği ile ilgili olarak 1971 yılından beri çalışmalar yürütmektedir. BM “tek bir dünyamız olduğu” gerçeğinden yola çıkarak, uluslararası topluluğun tüm üyelerini, aralarındaki çatışma ne olursa olsun çevre konusunda ortak davranmaya yöneltmek istemiş ve uluslararası çapta konferansların toplanmasını sağlamıştır (Hamamcı, 1997: 401). Bu konferanslar, devletlerarası yardımlaşma ve işbirliğinin temelini oluşturması ve sorunların çevresel sorumlulukla çözülebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Uluslararası düzeydeki *ilk çevre konferansı*, Birleşmiş Milletler tarafından 5–16 Haziran 1972 tarihlerinde Stockholm’de düzenlenen *Çevre ve İnsan Konferansıdır*. Türkiye’nin de katıldığı bu konferansın çevre açısından önemi, çevre sorunlarının ilk olarak uluslararası bir konferansa konu olması ve *çevre hakkının* uluslararası alanda ilk kez dile getirilmesidir. Alınan kararlar, çevre korumasına yönelik küresel bilincin oluşmasına ve “çevre hakkı”nın bir insan hakkı olarak ifade edilmesine olanak sağlamıştır. Çevre hukukunun gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde gelişmesinde en önemli gelişme Stockholm Konferansı olmuştur. Uluslararası bilinç ve duyarlılığın ilk örneği olarak anımsanabilir. Eğer çevrenin hukuksallaşması açısından bir başlangıç noktası alınacaksa, en uygun tarih Stockholm Konferansıdır. Bu konferanstan

önce uluslararası çevre hukuku uluslararası hukuktan bağımsız bir dal değildi. Stockholm ile birlikte uluslararası çevre hukukunun ortaya çıkması için gerekli olan süreç başlamıştır (Özdek, 1993: 73).

Çevre ile ilgili çalışmalar yapan BM örgütünün uzmanlık birimlerinden Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü kısa adı ile *UNESCO*, insanlar arasında dayanışma duygusunu pekiştirmek için ortak değerlerin dayanışma yoluyla geliştirilebileceği bir ortam yaratmak istemiş ve yeni insan hakları grubu oluşturulmuştur. Temel haklar, ekonomik ve sosyal haklardan ayrı olarak yeni oluşturulan hakları *üçüncü kuşak haklar* olarak dünyaya duyurmuş; çevrenin üçüncü kuşak insan hakları kavramı arasında sayılması için çalışmıştır. *Çevre hakkı*, anayasal bir hak olarak ortaya çıkan, hukuk düzenini etkileyen *gelişme, barış ve insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı* ile birlikte üçüncü kuşak hakkı veya dayanışma hakları denilen yeni kuşak insan hakları arasında yerini almıştır (Hamamcı, 1983: 246). Çevre hakkı; bireye özgürlük, eşitlik ve refah içerisinde yaşayabileceği bir çevrenin gerçekleştirilmesini devletten istemek hakkını vermektedir. Son yıllarda yasalara ya da anayasalara giren ve çevre korumanın en etkin hukuksal aracı olan çevre hakkı, çevre hukukunun hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde yetersizliklerin ve boşlukların meydana getirdiği açıkları gidermek amacı ile oluşturulmuştur (Özdek, 1993: 71). Çevre hakkının giderek daha fazla etkinlik kazanması ve yaygınlaşmasında, uluslararası alanda meydana gelen en önemli gelişme, bu hakkın devletin dışında bir organ tarafından denetlenip denetlenemeyeceği tartışmasıdır. Çevre hakkının ihlali durumunda, soruna ülke içinde bir çözüm yolu bulunmadığı durumda, sorunun ulus üstü makamlara gitmesi çevre hakkının korunması açısından önemlidir. Çünkü çevre hakkının uluslararası ya da ulus üstü bir organ tarafından güvence altına alınması, devletin bu alanda hareket alanının kısıtlanması anlamına gelecektir.

BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun, 1987'de G.H. Brundtland'in başkanlığında BM Genel Kurulu'na sunduğu, Brundtland Raporu olarak da anılan *Ortak Geleceğimiz* (Our Common Future) isimli rapor; "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramını, küresel gündeme taşıyan ilk çalışmadır. Bu tarihe gelinceye dek, ekonomi ile çevreyi birbirine rakip iki olgu olarak değerlendiren hâkim "sürekli kalkınma" yaklaşımına alternatif olarak şekillenen sürdürülebilir kalkınma kavramı; ilk kez dile getirildiği Brundtland Raporu'nda "gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yetenek ve olanaklarını kısıtlamaksızın, bugünkü ihtiyaçların karşılanması" olarak tanımlanmaktadır. 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen *Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferan-*

sı, Stockholm Deklarasyonunda öngörülme-yen asit yağmurları, ozon tabakasının incelməsi, Chernobil ve radyasyon tehlikesi, ormansızlaşma gibi bir dizi küresel çevre sorununun ortaya çıkması şimdide kadar alınan önlemlerin gözden geçirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkardı. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, ekonomi-çevre ilişkisine yönelik çift yönlü vurgunun; ekonomi lehine yapıldığına dikkat çekmektedir: “Ekonomik kalkınma çevreye rağmen gerçekleşemez ve kalkınmanın ihmal edilmesi durumunda, çevresel koruma sağlanamaz”. Rio Bildirgesi, destek olacak *bilgilenme hakkı, katılma hakkı ve başvuru hakkı* gibi ikincil haklardan bahsetmektedir. Bunlar; yönetimin kararlarının oluşumuna, denetlenmesine, izlenmesine de katılmak ve gerekirse, usulsüzlükte başvuru hakkının kullanılması demektir. Toplumsal dayanışmanın artırılmasından geçmektedir. Rio Konferansı, *Gündem 21* (Ajenda 21) ile *İklim Değişikliği Sözleşmesi* ve *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* gibi iki uluslararası sözleşmenin imzaya açılmasını sağlamıştır. Yerel Gündem 21 diye de ifade edilen Gündem 21 hükümetlerin, resmi, sivil tüm örgütlerin 21. yüzyılda yapmaları gerekenleri anlatan bir ev ödevidir. Hukuken bağlayıcı olmayan bir anlaşmadır (Şahin, 2004:415).

1992 yılında Rio de Janerio Konferansı’nda imzaya açılan *BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*, “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” çerçevesinde, ulusal ve bölgesel farklılıkları dikkate alarak, insan kaynaklı sera gazı salınımlarının azaltılması amacıyla taraflara ortak yükümlülükler getirmektedir (Ulueren, 2001: 39). İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, atmosferdeki sera gazı birikimlerini durdurmayı nihai amaç olarak belirleyen bir küresel çevre düzenlemesidir. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi çerçevesinde, her yıl düzenlenmesi planlanan Taraflar Konferansı’nın üçüncüsü, 1997 yılında Japonya’nın Kyoto kentinde toplanmış ve uygulanacak yükümlülüklerin belirlendiği bir protokol üzerinde uzlaşmıştır. Bu çerçevede oluşturulan *Kyoto Protokolü*, ülkelerin emisyon azaltma hedeflerine ilişkin taahhütlerini ve bu hedeflere ulaşmak için kullanabilecekleri esneklik mekanizmalarını içermektedir (Yıkılmaz, 2003: 303). Türkiye’nin de taraf olduğu ve 2009 yılında imzaladığı Protokol, küresel çevresel politikalara uyum sürecini şekillendiren bağlayıcı bir düzenleme olarak, söz konusu politika uyumunun gerçekleştirileceği genel bir çerçeve niteliğindedir.

Diğer yandan, dünyadaki genel gelişmelere bakıldığında, çevre, sorumluluk açısından en esnek davranılan konulardan biri olmuştur. Uluslararası antlaşmalar bile, çevre koruma açısından değerlendirildiğinde çok fazla engelleyici bir özellik göstermemektedir. Uluslararası sözleşmelere konu olan

düzenlemeler, çevrenin esnek özelliği gereği çok boyutludur. Bir anlamda yer-yüzünde nerede bir kirlenme ortaya çıkmışsa, onunla ilgili uluslararası sözleşme oluşturulmuş ya oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak devletlerin sözleşmeye taraf olması, kendi iradeleri ile mümkün olduğu için, sözleşmenin etkinliği daha başlangıçta azalmaktadır. Diğer bir sorun, sözleşmenin imzalanmasından sonra sözleşmenin uygulanması ve denetlenmesi sorununun da tam olarak çözülebilmemiş olmamasıdır. Çevre konusunda uluslararası nitelikteki sözleşmelerin özelliği, devletler için geniş hareket olanakları getirmesidir. Eğer devletler isterlerse, belli bir süre sonra antlaşmadan çekilebilirler. Bu durumu iki açıdan değerlendirmek olasıdır: Birincisi, taraf olan devlete böyle bir olanağın verilmesi, çevrenin korunması açısından çeşitli sakıncalar doğurabilir. Bu yapılan sözleşmelerin zayıf noktasını oluşturmaktadır. İkincisi, taraf devletlere böyle bir olanağın verilmesi, sözleşmelerin daha fazla devlet tarafından imzalanmasını teşvik edebilir. Gerçi uluslararası sözleşmelerde, sözleşmeye ilişkin herhangi bir sorun çıkması durumunda, sorunun nasıl bir yöntemle çözüleceği belirtilmiştir. Kimi sözleşmeler sorunlu konuları aralarında görüşme yolu ile çözümden başka bir yol önermezken, kimi sözleşmeler sorunun çözümü için yaptırımı olan hakem heyetleri ya da komisyonlar kurulmasını öngörmektedir (Kılıç, 2001:132-134). Örneğin Nesli Tehlikede Olan Yaban Hayvanları ve bitkilerine ilişkin sözleşmenin 18.maddesine göre, sözleşmeye ilişkin anlaşmazlık durumunda anlaşmazlığın görüşmeler yolu ile çözülemediği durumlarda sorunun Lahey Daimi Tahkim Mahkemesi'ne götürülebileceği belirtilmektedir (Çevre Mevzuatı, 1995: 20).

Uluslararası örgütlenme ile ulus üstü örgütlenme arasındaki temel farkı egemenlik konusu oluşturmaktadır. Uluslararası örgütlerde devletin egemenlik hakları saklı kalırken; ulus üstü örgütlerde üye devletler, belli alanlardaki egemenlik haklarını ulus üstü örgütlere devretmektedirler. Ulus üstü örgütlenmenin tipik örneği *Avrupa Birliği'dir* (AB). Birlik diğer uluslararası örgütlerin sahip olduğu statünün daha üstünde bir yetkiye sahiptir. AB'nin çevreye ilişkin almış olduğu kararlar bütün üyeler açısından bağlayıcıdır. Bu nedenle AB, devletlerin egemenliklerine belli ölçüde sınırlamalar getirmektedir. AB'nin amacı bir takım ortak kuralları bütün üye devletlere uygulamaktır. Birliği'nin kurucu antlaşmasının 3.maddesine göre, ticaret, tarım gibi bir dizi ortak politikaların oluşturulması öngörülmektedir (Pazarcı, 1991: 62). Bu ortak kuralların oluşturulması için üye devlet, topluluk mevzuatına uygun olarak, uygulama ve yürütme yetkisini devretmektedir. AB'ye üye ülkeler, Birliğin mevzuatını kabul etmek ve aykırı yasa çıkarmamak zorundadırlar. AB'ye

katılan devletler, ilke olarak Birliğin organları tarafından daha önce yapılan hukuki işlemlere, katılma anından itibaren bağlıdır. Katılan ülke sınırlarında Birliğin yönetmelik adı verilen hukuki işlemleri, katılan ülkenin iradesine bağlı olmaksızın doğrudan uygulanır. İşlemlerin yürürlüğe girebilmesi için, ilgili devletin onayına gerek yoktur (Pazarıcı, 1991: 62). Bu nedenle üyelerin yasama yetkisine belli ölçülerde sınırlama getirilmiştir.

Avrupa Birliği 1970'lerden sonra çevreye giderek daha fazla önem vermiş ve bunun sonucunda 19–20 Ekim 1972 tarihinde hükümet başkanları toplantısında çevre konusu ele alınmıştır. Bu toplantıda çevre ile ilgili bir eylem planı hazırlanması çağrısında bulunulmuştur. Bu gelişmeler sonucunda, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Çevre Eylem Programları hazırlanmış ve bu programlar Birliğin çevre politikalarında temel oluşturmuştur. Diğer bir önemli gelişme ise, daha önce çevre ile ilgili dolaylı hükümler içeren Topluluk Mevzuatının, 1986 yılında Avrupa Tek Senedi'nin imzalanması ile çevre konusunu doğrudan düzenleyen bir niteliğe bürünmüş olmasıdır. Kurucu antlaşmanın 25. maddesi ile “çevre” adı altında bir başlık eklenmesi öngörülmüştür (Hamamcı, 1997: 401). AET Kurucu Antlaşmasına eklenen çevre başlığı ile çevre değerlerinin korunması Topluluğun ortak amaçları arasına girmiştir (Özdek, 1993: 77). Diğer yandan, 1987'de yürürlüğe giren ve Roma Antlaşması'nda değişiklik yapan Maastrich Antlaşması ile ilk kez çevreye ilişkin bir madde Birliğin temel amaçları arasında yer almıştır. Birliğin kurallarına göre, çevre dış ilişkilerde olduğu gibi, ortak yetki alanına giren konulardan biridir (Yaşamış, 1995: 176). Aday ülkeler de Birliğin çevre ve sağlık alanında benimsediği standartları uygulamak ve ulusal mevzuata eklemek durumundadır.

Hukuki çevresel sorumluluk, ne yazık ki, dünyada henüz tam anlamıyla yürütülemeyen bir konudur. Sorumluluk hukuku açısından çevre korumaya ilişkin temel ilkeler; önleme, işbirliği, eşgüdüm, entegrasyon, kirleten öder, katılım ve ihtiyat ilkeleridir. Bu ilkelerin uygulamaya dökülmesi her zaman kolay olmamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, diğer ülkelerden farklı olarak yukarıdaki soruları hukuki temellere oturtan ve özellikle parasal yaptırımları uygulamaya koyacak bir “*yaptırımca yasa*” ortaya koymuştur. Bu yasal düzenleme ile ABD'de özellikle atıklarla kirlenmiş yerlerin temizlenmesine yönelik olarak “*Superfund*” Programı başlatılmış olup gayrimenkul alımlarında dahi arazinin “*çevresel sicili*” açısından gözardı edilemeyecek konuma gelmiştir. Bu gelişme son yıllarda Avrupa Birliği gündemine de girmiştir. 2000 tarihinde AB Komisyonu tarafından “*White Paper On Environmental Liability*” başlıklı bir doküman hazırlanmıştır. Avrupa Birliği'nde çevresel sorumluluk

uygulanması için, devlet kurumları dışındaki tüzel kişiler tarafından yapılan faaliyetlerden dolayı, kusur şartı aranmaksızın, ortaya çıkan çevresel sorunlu alanların ıslahı ve zararların parasal olarak karşılanmasını yönetsel açıdan güvence altına almak amacıyla, bir “Çerçeve Direktif” çalışması yapılmıştır (Zanbak, 2003:2-3). Kapsadığı konular: endüstriyel kazalar sonucu ortaya çıkan çevre hasarları, tehlikeli maddelerin zaman içinde oluşturacakları artan alıcı ortam kirlenmesi, alıcı ortama *belirlenebilir kaynaklardan* gelen atıklar, kaynağı belirgin olmayan, örneğin bir “körfez kirliliği” türü kirlenme için, bu hukuki çevresel sorumluluk kavramının uygun olmayacağı da belirtilmektedir. AB’deki hukuki çevresel sorumluluk, ABD’deki uygulamadan farklı olarak, geçmişe yönelik işlemeyecek olup sadece direktifin uygulamaya girmesinden sonraki süreler için geçerli olacaktır. Geçmişteki kirliliğin temizlenmesi, her bir ülkenin kendi yasaları ile çözümlenmesine bırakılarak devletlerin sorumluluğu olacaktır. Bu konu teknik açıdan tartışmaya açıktır. AB dokümanındaki yasal sorumluluk kavramı, ABD’nin bugünkü kapsamı kadar geniş olarak ele alınmaktadır. Özellikle, *doğal kaynaklara (biyo-çeşitlilik) verilen zararın karşılanması* sorunu, konunun nicelik açısından bilimsel olarak ispatının uzun araştırmalar gerektirmesi nedeni ile çok zaman alabilecek ve de kesin karara varılamayacak boyutlara ulaşmaya adaydır (Zanbak, 2003:3).

Hukuki çevresel sorumluluk, birkaç yıl içinde AB’de direktif olarak uygulamaya girecektir. Bu doğrultuda, tahkim veya mahkemeye gitmeden karşılıklı anlaşma yaklaşımının, AB uygulamasında gündeme getirilmesinde yarar vardır. “Risk reğerrlendirme” yaklaşımının ön plana alınmasında ve hukuki sorumluluk için bir *parasal güvence sisteminin* kurulmasında yarar vardır. Bu sistem, Dünya Bankası’nın MIGA kurumuna paralel, yeni bir *uluslararası sigorta* türü yaklaşımı ile çözülebilir. Devletlerin bu tür gönüllü sigortalama sistemini teşvik ve hatta sübvansetmesi, uzun vadede, kendilerinin çıkarına olacaktır. Hukuki çevresel sorumluluğun parasal üst sınırı bulunmamaktadır. Burada amaç şirketi iflas ettirmek olmamalıdır; çünkü şirketin iflası projenin atıl hale gelmesi ya da temizlik yükümlülüğünün devlete kalması anlamına gelir. Dolayısı ile, direktifin yürürlüğe girmesinden sonra bu tür projelere parasal bir üst limit uygulanmasında yarar vardır. Çevre için tehlikeli faaliyetlerden ortaya çıkan zarar için cezai sorumluluğu ifade eden *Lugano Convention* üzerindeki tartışmalar AB içinde hala sürmektedir. Söz konusu olan hukuki çevresel sorumluluk konusunun Lugano Convention’ı kapsamındaki cezai sorumluluktan muaf tutulması, çevresel hasarların bir an önce ele alınmasını hızlandıracığından dolayı yararlı olacaktır. Sınırlar ötesi çevresel ha-

sarlar konusu, kirlilik kaynağı ülkenin sorumluluğunda olmalıdır. Bu konu uluslararası düzeyde, ülkelerin işbirliği ve diplomatik yollarla çözümlenmelidir. (Zanbak, 2003:4-5).

Görüldüğü gibi çevrenin korunmasında sorumluluk, tek başına bir ülkenin hukuksuz kaldırılabileceği bir yük değildir. Bu yük bugünkü ve gelecek nesilleri içerecek düzeyde bütün varlıkları ve evrenin kendi bütünlüğünün varolma hakkına uzanan geniş bir içerikle karşımıza çıkmaktadır. *Sürdürülebilir yaşam* yaklaşımı, yerküredeki tüm canlıların ve canlı yaşamı etkileyen cansız öğelerin bir denge içinde etkileşimini öngören ve insanı tüm canlı yaşama karşı kuralcı bir biçimde saygı göstermeye davet eden bir mantıksal çerçeveye sahiptir. Doğadaki türlerin varlıklarını sürdürme haklarının bizim için değil, küresel ekosistemin bir parçası oldukları için olması gerektiğini ve her türün yaşama hakkının bir diğer türü ortadan kaldıramayacağı gerçeğini kabul etmek küresel sorumluluğun bir ön koşuludur. İnsan yerkürenin sorumluluğunu gereği gibi yüklenmezse, bindiği dalı kesecek, kendi yokuluşunu hazırlayacaktır. Yakın bir zamanda, doğanın özgürlüğü, yaşamın özgürlüğü, gezegen hakları ile güneş sisteminin ve evrenin insan kaynaklı olumsuz etkenlerden korunma hakkı sorumluluk hukukunda tartışılır hale gelecektir. Sürdürülebilir bir gelecek üzerine oluşturulan çevresel duyarlılık çevre sorunlarının radikal çözümleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Yeni bir *çevre sorumluluğu* geliştirmeyi hedefleyen bu yaklaşım sadece insanlar için değil, olması gerektiği için ve doğanın yaşam hakkının kendiliğinden doğal olarak var olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Çevresel sorumluluk kavramının odağına küresel yaşam yerleştirilmektedir. “Sürekli kalkınmadan” “sürdürülebilir kalkınmaya” ve buradan da “sürdürülebilir geleceğe” giden yol insanoğlunun çevresine topyekün ve bütüncül bakmasını gerekli kılmaktadır (Parlak, 2004:19-20).

ÜLKEMİZDE ÇEVRE HUKUKUNDA SORUMLULUK

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı gündelik sorunların çözümü için genel nitelikte önlemlerin alındığı ve birtakım hukuksal düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde, 1930’lu yıllar ayrı bir öneme sahiptir. Bu yıllar 1580 sayılı Belediye Kanunu, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıha Kanunu, 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu gibi kentleşme ve çevre sorunları açısından çok büyük öneme sahip üç büyük düzenlemenin yapıldığı yıllardır (Görmez, 1997:158).

Türk hukukunda çevre kirlenmesinden oluşan zararların tazminine ilişkin düzenlemeler, sorumluluk hukukunun gelişimine göre üç evrede incelenebi-

lır; Birinci devrede *komşuluk hukukuna* ilişkin hükümlerle yetinilmiştir. En eski düzenlemelerden biri komşuluk hakkıdır. Türkiye’de Çevre Hukukunda sorumluluk konusunda başlangıçta komşuluk hukukuna ilişkin kurallardan yararlanılmıştır. Çevre kirlenmesinin ulaştığı boyutlar nedeniyle bu yetersiz kalmıştır. İkinci devrede tehlikeli faaliyetler açısından *dolaylı* hukuksal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu evrede zararın karşılanması çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Son aşama ise çevreye verilen zararların önlenmesi ve zararların tazmini için çevreyle *doğrudan* ilgili özel düzenlemelerin yapıldığı aşamadır. Çevre Yasası çıkarılmış ve bu yasada çevre hukukunda sorumluluğun temel kuralı olarak “kusursuz sorumluluk” ilkesi kabul edilmiştir. Ayrıca, yeni Türk Ceza Yasası ile “çevre suçları” kavramı geliştirilmiş ve bu başlıkta çeşitli çevre suçları belirlenip bunlara ilişkin idari ve cezai yaptırımlar öngörülmüştür (Ertürk, 1996:174).

Dünya genelinde 1970’li yıllarda genelde çevre sorunları, özelde de çevre kirlenmesi sorunu hissedilmeye başlanmıştır ve çevre sorununun hukuksal boyutları iyiden iyiye belirginleşmeye başlamıştır. Aynı sürecin izlendiği ülkemizde, çevreye ilginin bu yıllarda başladığı bilinmektedir. Çevreye ilişkin yasal düzenlemeler dolaylıdan doğrudan düzenlemeye doğru Dünyadaki gelişimi takip etmiştir. İlk dönemde, çevre ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte çevre koruma amacına hizmet eder biçimde kullanılagelen yasal düzenlemeler yapılmıştır: İl İdaresi Kanunu, Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu, Yeraltı Suları Kanunu, Su Ürünleri Kanunu, Sular Hakkında Kanunu, Limanlar Kanunu, Kara Avcılığı Kanunu gibi çeşitli sorunlara çözüm bulmayı amaçlayan ve çevreye ilişkin bazı hükümleri içeren yasalardır (Ertürk, 1996: 187). Özel hukuk açısından, Medeni Yasa, kişiler arasında çevre yüzünden çıkan anlaşmazlıklarla ilgili kurallar taşımaktadır. Medeni Yasanın 737. maddesi; bir kimsenin malını kullanırken koku, gürültü ve duman gibi zararlı maddeler çıkararak başkalarına zarar vermemesini, zarar verenlerin cezalandırılmasını öngörmektedir. Taşınmaz mülkiyetin taşkın kullanılmasının sorumluluğu *kusura dayanmayan* bir sorumluluktur. Medeni Yasa kusura dayanmayan sorumluluğu kabul etmekle Çevre Yasasında öngörülmüş kusursuz ya da objektif sorumluluk ilkesini benimsemiş olmaktadır (Ertan, 2004:380).

Çevreye ilişkin ilgi 1980’li yıllardan itibaren artmış ve hazırlanan yeni anayasa çalışmaları sırasında bu ilgi anayasaya yansımıştır. 1982 yılından sonra başlayan dönemde, doğrudan doğruya çevre korumasına ve geliştirilmesine yönelik yasal düzenlemelerin yapıldığı gözlenmektedir. Bu dönemde hazırlanan ve yürürlüğe giren; Çevre Kanunu, İmar Kanunu, Kültür ve Tabiat

Varlıklarını Koruma Kanunu, Karayolları Trafik Kanunu, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu, Milli Parklar Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu, Maden Kanunu, Boğaziçi Kanunu çevre ile ilgili mevzuatı oluşturur (Ertürk, 1996: 187-188).

1982 Anayasası çevre konusunda *doğrudan* düzenleme yapılan ilk Türk anayasasıdır. 1982 Anayasasında çevre konusu doğrudan ve dolaylı olarak birkaç maddede yer almıştır. Anayasamızın Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevlerle ilgili Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması başlığını taşıyan 56. ve Tarih Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması başlığını taşıyan 63. maddeleri çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesine ilişkindir. 3. bölümdeki çevre ile doğrudan ilişkili olan “çevre hakkı”na ilişkin düzenleme şöyledir: “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir.” Bu hüküm çevre hakkını anayasal bir hak haline getirmiş ve sağlıklı birlikte düşünmüştür. Çevreyle ilgili bu maddenin anayasada yer alması çevre duyarlılığının gelişmesinin bir ürünüdür. Hüküm, çevreyi korumak açısından devlete ve vatandaşlara hukuksal bir ödev ve sorumluluk yüklemiştir. Sadece görev devletin değil, vatandaşın da üzerindedir. Anayasal düzeydeki bu gelişme pozitif hukuka da yansiyarak çevre hukukunun gelişmesine neden olmuştur (Ertürk, 1996: 188). Anayasa başta olmak üzere iç hukukta çevre korumaya ilişkin düzenlemelerin yapılması ve çevre korumaya ilişkin anlaşma ve sözleşmeler yoluyla çevrenin ulusal hukukun ilgi alanına sokulması, çevre hukukunun ülkemizde gelişimini doğrudan etkileyen gelişmeler olmuştur.

Türkiye’de çevre politikalarını yönlendiren temel yasa kuşkusuz Anayasamızın 56. maddesine dayanılarak çıkarılan 2872 sayılı Çevre Yasasıdır. Anayasada yer alan ilke doğrultusunda çevre korunmasına ilişkin bir yasa hukuk sistemindeki yerini almıştır. Çevre Yasası, Türkiye’nin çevre ile ilgili temel yasalarından biridir. 26.04.2006 tarih ve 5491 sayılı yasa ile pek çok maddesi değiştirilen ve 26 Nisan 2006 tarihinde yürürlüğe giren yeni 2872 sayılı Çevre Yasasının 3/a maddesine göre, çevrenin korunması bütün yurttaşların ortak ödevi kabul edilmiş: “başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler”. Yasayla *yüksek çevre kurulu* oluşturularak, kirlletici faaliyetler yasaklanmış ve çevrenin korunması aracılığıyla koruma alanları oluşturulması, özel *çevre koruma*

bölgeleri kurulması ve çevre sorunlarına yol açabilecek kurum ve işletmelerin *çevresel etki değerlendirme* raporu hazırlanması öngörülmüştür.

Çevre Yasasının amacı, bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak, bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak önlemleri, ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukuksal ve teknik esaslara göre düzenlemektir. Anayasa ve yasayla hukuki güvence altına alınan çevre hakkı ve çevre ile ilgili uyulması gereken usul ve esasların denetimi, Çevre Bakanlığı'nın 2001 yılında tamamlanan taşra teşkilatlanması ile daha da işlerlik kazanmıştır.

2872 sayılı Çevre Yasasının benimsediği en önemli ilkelerden birisi “kirlenenden öder” ilkesidir. Çevre Yasası kirlenenden öder ilkesini, Çevrenin Korunması, İyileştirilmesi ve Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Genel İlkeler başlığı altındaki 3/g maddesine göre; “Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirlenenden veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır” diye ifade etmektedir. Çevre Yasasında kirlenendenin sorumluluğu konusunda *çevre koruma* düşüncesi ilke olarak görülmektedir. Çevre Yasasının Kirlenendenin Sorumluluğu ile ilgili 28. maddesine göre; “çevreyi kirlenenden ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar.” Böylece yasa kirlenendenin kusursuz sorumluluğunu öngörmekte ve objektif yani “kusursuz sorumluluk” ilkesini benimsemektedir.

Yasa ile öngörülen yasaklara uymayan kurum ve işletmelere yaptırım uygulanacağı, hatta faaliyetlerinin durdurulabileceği hükme bağlanmıştır (md.15). Yasa idari, adli cezalara yer vermiştir. Çevre yasasının 20- 27. maddeleri para ve hapis cezası ile düzenlemeleri içermektedir. Çevre kirliliğine neden olduğu tespit edilen kurum kuruluş ve işletmelere ağır yaptırımlar getirilmiştir. Değişikliklerle kirliliğin bir yana bırakıldığı ve atıklara ağırlık verildiğini, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınmanın yasada öne çıkarıldığını yeni tanımlar getirildiğini söylemek mümkündür. Ülkemizde ilk çevre yasası kabul edildiğinde, hava ve su kirliliği ağırlık taşımaktaydı, daha sonra atık kavramı ortaya çıkmış; son zamanlarda çevre hukukuna sosyal ve kültürel

boyut da eklenmiş ve çevre konusu en fazla gelişen kavramı oluşturmuştur. Bunun nedeni çevre konusundaki sorunların giderek yoğunlaşmasıdır.

Çevre Yasası ve Türk Ceza Yasası'nın çevreyi kirletenlere karşı doğrudan ilgili hükümler getirmesi, çevre hukukunda sorumluluk konusunda geldiğimiz son aşamayı ifade etmektedir. Ne var ki, bütün bu gelişmelere ve hukuksal düzenlemelerdeki çeşitlenmeye karşın, uygulamada bazı sorunların yaşandığı ve duraksamaların varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Yeni Türk Ceza Yasası'nda çevreye ilişkin suçlardaki uygulamaya ilişkin erteleme, bu duraksamanın en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. 2872 sayılı Çevre Yasasında idari yaptırım öngörülen çevre suçları 5237 sayılı Türk Ceza Yasasının yürürlüğe girmesi ile ayrı bir boyut kazanmıştır. Kamu hukuku açısından Ceza Yasasına çevreyi kirletenlerin bu eylemlerine karşı bir yaptırım olarak öngörülen ceza konmuştur. Bu süreç benzer bir şekilde bizim ülkemizde de işlemiş ve Türk Ceza Yasasının “çevre suçları” adlı bir bölüm oluşturulmuştur. Yalnızca yönetsel yaptırımlar yoluyla çevrenin korunması ve çevre suçlarının önlenmesi olanaklı değildir. Bu nedenle, çevre suçlarına karşı hapis cezaları da öngörülmüştür. Bazı ülkelerde çevre suçlarına yönelik ağır cezai yaptırımlar bulunmaktadır. Ülkemizde çevre suçlarına yönelik hapis cezası uygulaması, Çevre Yasası'nın 26. maddesinde öngörülen hüküm dışında uygulanmamaktaydı. Ancak, 5237 sayılı Türk Ceza Yasası, “çevre suçları” başlığı altında çevre kirlenmesine neden olan fiilleri toplamış ve bu fiilleri işleyenlerin 5 yıla varan hapis cezaları ile cezalandırılabileceğini öngörmüştür. Türk Çevre Hukukunda cezai yaptırımlar yanında, yönetsel yaptırımlar da kullanılmaktadır.

Dünya üzerinde ilk kez Türkiye'de kabul edilen Ceza Yasasında yasanın amaçlarından birinin *çevreyi korumak* olduğu belirtilmektedir. Ceza Yasasının 181. maddesi çevrenin kasten kirlenmesi hakkında hapis cezasını; 182. maddesi çevrenin taksirle kirlenmesi hakkında adli para cezasını gerektirmektedir. Çevre suçlarına yönelik azımsanmayacak çevre cezaları caydırıcı olabilir. Ayrıca Türk Ceza Yasası, “kovuşturma ve soruşturma gereken bir fiilin ilgili makamlara bildirilmemesi, hatta bu hususta gecikme gösterilmesi halinde ilgili kamu personeli hakkında da işlem yapılacağını” hüküm altına almıştır. Bu durum, çevre kirliliği ile ilgili her saptamada, konunun Türk Ceza Yasasının ilgili hükümleri kapsamında değerlendirilmek üzere Cumhuriyet Savcılıklarına bildirileceği, Savcılıkların talebine dayanarak Sulh Ceza Mahkemeleri nezdinde kamu davası açılacağı anlamına gelir. Çevre kirliliği ile ilgili olarak herkesin yürütme organlarına müracaat hakkı vardır. Bu hak 2872 sayılı Çevre Yasasının 30. maddesinde yaralan “çevreyi kirleten veya bozan bir

faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir” hükmü ile yinelenmiştir.

Çevre hukukunda daha çok *sübjektif sorumluluk* değil *objektif hukuk kuralları* geçerlidir. Kusura dayanmayan sorumluluk, kusura dayalı sorumluluktan daha toplumsal bir düşünceye dayanmaktadır. Günümüzde önemli bir sorun olan çevre kirlenmesi konusunda kusura dayalı sorumluluk ilkesi yetersiz kalmaktadır. Sübjektif sorumlulukla kirlilikle tam olarak mücadele etmek zordur. Kirlilikle mücadele etmek ve o kirliliği bir an önce ortadan kaldırmak gerekir. Failin bulunması, yargılamanın uzaması, kirliliğin uzamasına neden olur. Çevre kirlenmesi çok teknik bir konu olmakta ve kirlenmenin varlığını ve kirlenmeden zarar görüldüğünün ispatı çok uzun zaman almaktadır. Ayrıca, bazı durumlarda kirlenmeden sorumlu olan kişinin ve sorumluluk derecesinin saptanması sorun olabilmektedir. Bu güçlük özellikle birden fazla kirletici şahıs ve kurum bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin sanayi kuruluşları bir bölgede topluca bulduklarında sorumlu saptamak zor olmaktadır. Ayrıca çevre kirlenmesi genellikle bir kişiyi değil birden çok kişiyi etkilemektedir. Kirleten ve kirlenenin saptanmasında ve bunların etkilene derecelerinin bulunmasında sorunlar olmaktadır. Kirletenlerin topluma verdikleri zarar çok fazla ise, kirleten öder kuralı işlemez hale gelebilmektedir (Keleş, Hamamcı,1993: 138). Bu nedenle “kirleten öder” ile çevre hukukunda daha çok objektif kurallar geçerli olmaktadır. Böylece, tazminat hukukunda zarar gören ön plana çıkarılarak, zarar vereni sorumlu kılmaktan çok zararın karşılanması amaçlanmaktadır (Ertürk, 1996: 175–177). Bu davalara yönetsel yargıda görevli idare mahkemeler ve Danıştay bakmaktadır. Henüz bir çevre mahkeme-miz yoktur, ama hukuksal düzenlemeler istek ve talepleri izlerler.

Ülkedeki çevresel değerleri korumak, insan faaliyetleri nedeniyle çevreye zarar verilmesi durumunda çevresel sorunlara çözüm getirmek ve zarar görenleri tazmin etmek, devletin temel sosyal sorumlulukları arasındadır. Yürürlüğe konulmuş yasa ve teknik yönetmelikler, çevre koruma konusunda etkin denetim mekanizmaları olarak kullanılmaktadır. Bu yasalara aykırı davranılması durumlarında, “suçun failleri” hakkında idari ve cezai soruşturmalar açılmakta ve “suçlular” yasalarda belirtilen “cezalarla” yükümlendirilmektedir. Bu teorik olarak böyledir. Ama temizlenecek olan yerdeki kirliliği “sıfır” düzeyine indirmek gibi bir yaklaşım, pratik olarak mümkün olamayabilecek ve yapılamayan makul temizlikten dolayı, çevre bu durumda en fazla zararı gören taraf olacaktır. “Ne kadar temiz, temiz sayılır?” Bu değerlendirme

değişkenlik taşır; yüzeysel de olabilir. Kirilenmiş yerlerin temizleme ölçütleri için, yürürlükteki yönetmeliklerdeki gibi, sabit konsantrasyon rakamları işlevli olmaz. Küresel çevre yasalarının temelini teşkil eden bir kavram olarak, yürürlükteki Türk Çevre Yasasında da “kirleten öder” ilkesinin sağlıklı bir şekilde işlemesi; yakalanan kirletenin “ne kadar ödediği” veya “ne için ödediği”; ödenen parasal cezanın “ne amaçla kullanılmak üzere alındığı” ve “yaratılan çevre kirliliğinin temizlenmesi için kullanılıp kullanılmadığı” açıklığa kavuşmadığı sürece, devletlerin çevre koruma görevini etkin olarak yerine getirdiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin: yürürlükteki deşarj yönetmeliklerine uygun olarak alıcı ortama çok düşük konsantrasyonlarda atıksu deşarjı yapan tesisler nedeniyle dere yatakları boyunca uzun süreler içinde (20–30 yıl) sedimanlarda ortaya çıkabilecek *kümülatif kirlilik kimin sorumluluğudur?* Yönetmeliklere uyararak artırılmış deşarj yapan tesislerin mi? Yoksa deşarj iznini vermiş olan devletin mi? (Zanbak, 2003:1–2). Aynı soru, sanayi atıklarını bedeli karşılığında belediye tarafından işletilen çöp depolama yerleri tarafından ileride ortaya çıkacak büyük ölçekli yeraltısu kirliliğinin temizlenmesi için gerekecek milyonlarca dolarlık çevre islah projelerinin sorumluluğunun kimde olması konusunda da sorulabilir. Aynı durum örneğin 10 yıl önce eski sahibi tarafından arka bahçesine kimyasal atık gömülmüş bir fabrika arazisi için, yarın bu durumdan haberi olmayan yeni sahibi tarafından işletilecek bir tesis için de geçerlidir. Ayrıca, çevresel sorumluluk konuları teknik açıdan oldukça karmaşık olmaları nedeniyle, projeleri yürütecek devlet kurumlarının ileri düzeyde uzmanlık seviyesinde elemanlara sahip olması gerekir. Bu kurumların olası politik baskılardan etkilenmeyecek yetkilerle donatılmış olması ve teknik yanlış yapmaları durumunda kanunen yargı önüne çıkabilir niteliklerinin bulunması gerekir (Zanbak, 2003:3-4).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hukuk kuralları çevreye ilişkin ağırlıklı olarak insan merkezli bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanın varlığı dikkate alınarak, mevcut doğal kaynakların korunması, kirlenenlerin iyileştirilmesi ve asıl olarak *kirilenmeden önlem alınması* ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu anlayış hem iç hukukta, hem de uluslararası alanda kendini hissettirmiştir. Ancak bütün iyiniyetli çabalara rağmen, henüz istenilen sonuca ulaşılamamış, tam tersi küresel çevre sorunları daha da ağırlaşmıştır. Özellikle uluslararası düzeyde devletlere çok esnek bir hareket alanının bırakılması, antlaşmalardan ayrılma olanağının tanınması, çevre sorunlarının çözümünde gönüllülük ilkesinin kurulması gibi nedenler sorunun ağırlaşmasında önemli etkenler olmuşlardır.

Sonuçta çevreye ilişkin pek çok hukuksal düzenleme yapılmasına karşın, yine de çevre sorunları katlanarak artmıştır. Çünkü kimse sorumluluğu yüklenmek istememiştir.

Çevre hukukunda sorumluluğun kabul görmesi, büyük ölçüde ulusal devletlerin tutumuna bağlıdır. Çünkü gerek ulusal mevzuatın, gerekse uluslararası sözleşmelerin yapılması ve ulus üstü egemenliklerin tanınması devletlerin iradesine bırakılmıştır. Çevre hukukunda sorumluluğun bütün ülkelerce desteklenmesi, aynı zamanda zengin gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkeleri ekonomik ve teknik açıdan desteklemesine de bağlıdır. Zira kalkınmakta olan ülkeler, nüfuslarını geçindirebilecek ekonomik kaynak yaratamayınca, önce insan ve doyum deyip çevreyi tahrip etmektedirler. Bu nedenle, kaynak sıkıntısı içinde bulunan ülkelerin, çevre değerlerini koruyan uluslararası nitelikteki sözleşmeleri kısa sürede kabul etmeleri ve sorumluluk yüklenmeleri güç olabilmekte, ama yine de katılma yoluna gitmektedirler. Günümüz toplumlarının gelecek kaygısı, bugün de olduğu gibi, gelecekte de yaşanılır bir çevreye sahip olma isteği, çevreyi insanlığın ortak varlığı yapmış ve bundan yararlanma hakkını da bir insan hakkı olarak ama sorumluluğuyla birlikte getirmiştir.

Çevre hukukunda sorumluluğun etkin olabilmesi için, her şeyden önce çevre değerlerinin uluslararası alanda bütün toplumlara ait olarak görülmesi; çevre değerlerinin yok olması halinde, birkaç ülkeyi değil, bütün insanları bir felaketin beklediğinin kabul edilmesi gerekir. Toplumsal alanda çevre bilinci artarsa, çevreye ilişkin düzenlemeler daha kolay kabul görecektir. Belki o zaman çevrenin yasal korunması, yerini *çevrenin bütünleşik korunmasına* bırakacaktır. Her türlü kurum ve kuruluş, çevre hakkının ülkeler arasında giderek daha fazla tanınmasında, ulusal ve uluslararası alanda çevreye ilişkin hukuk kurallarının oluşmasına ve gelişmesine çeşitli düzeylerde katkı sağlamaktadırlar. Türkiye de; insan sağlığının ve onurunun gereksinim duyduğu ekolojik bir ortamı kurmak ve insan müdahalesinden kaynaklanan dezavantajlı durumları ortadan kaldırmak ve uzun dönemde önemli ekonomik ve çevresel maliyetlerle karşılaşmamak istiyorsa çevre hukukunun çizdiği yol haritasını takip etmek durumundadır. Hukuki çevresel sorumluluğun -her ne kadar, bugün sanayicilerimize çok yabancı ise de- dünyadaki gelişmeleri izleyerek, önümüzdeki yıllarda Türkiye’de de gündeme gelmesi kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

Akıllıoğlu, T. (1987), “İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu”, *Çevre Kanununun Uygulanması*, T.Ç.S.V. Yayını, Ankara, s. 71–93.

Akıncı, M. (1996), *Türk Çevre Hukuku*, Kocaeli Kitapevi Yayınları, İzmit.

Aybay, A. (1997), “Çevre ve Hukuk”, *İnsan, Çevre, Toplum*, Der. Ruşen Keleş, İmge Yayınları, Ankara, s.309–322.

Bartol, K.M. ve D.C. Martin (1994), *Management*, Mc Graw Hill, New York, 2nd, Edition.

Başlar K. (Tarihsiz), “Uluslararası Çevre Hukukunda Gelecek Nesillerin Durumu”, <http://www.ekolojidergisi.com.tr/resimler/5-10.pdf>

Budak, S. (2000), *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*, Büke Yayınları, İstanbul.

Budak, S. (2004), “Uluslar arası Çevre Düzenlemeleri Bağlamında Politika, Adalet ve Katılım” *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Editör Mehmet C.Marin, Uğur Yıldırım, Beta Basım, İstanbul.

Büyükuşlu, A. R. (2001), “Avrupa Birliği Yeşil Dosyası İşletme Sosyal Sorumluluğu (The Corporate Social Responsibility- CSR)”, *İşveren Dergisi*, Aralık.

Çevre Bakanlığı Mevzuatı (1995), 3. Cilt Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Constantini, V. and Monni, S. (2007), Environment, Human Development and Economic Growth, Ecological Economics, doi:10.1016/j.ecolecon.2007.05.011

Çevre Bakanlığı (2002), *Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi Türkiye Ulusal Raporu*, Çevre Bakanlığı Yayınları, <http://www.cevre.gov.tr/hukuk.html>

Çevre ve Orman Bakanlığı (2006), Türkiye Cumhuriyeti AB Entegre Uyum Stratejisi (2007–2023), Çevre ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DPT (2007) Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013), Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No. 2737, Ankara.

Eren E. (2002), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Yayını, 6.Baskı, İstanbul.

Ertan, K. Akkoyunlu (1998), “Çevre Etiği”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.31, S.1, s.125–139.

Ertan, B. (2004), “Çevre Hukuku”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Editör Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım, Beta Basım, İstanbul.

Ertan, B. ve K. Akkoyunlu Ertan (2006), “Avrupa Birliği, Çevre Hukuku ve KKTC”, *Journal of Cyprus Studies*, Kıbrıs.

Ertan, B. ve K. Akkoyunlu Ertan (2005), “Çevre Hukukunda Sorumluluk”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.38, s.3-5.

Ertürk, H. (1996), *Çevre Bilimlerine Giriş*, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa.

Gemalmaz, M. Semih (1987), “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi”, *S. Dönmezer’e Armağan*, s. 233— 278.

Green Paper, İşletme’nin Sosyal Sorumluluğu Konusunda Avrupa Çerçevesinin Geliştirilmesi Hakkındaki Green Paper www.unice.org.

Görmez, K. (1997), *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Güçlü, S. Berrin (2007), Kyoto Protokolü ve Türkiye’nin Protokol Karşısında Durumu, http://www.metalurji.org.tr/dergi/142/d142_4851.pdf, Erişim Tarihi: 08.12.2007,

Güleç H. Başol (Tarihsiz), “Çevre Hukukunda Mülki İdare Amirinin Sorumlulukları” http://www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/hbg.doc

Hamamcı, C. (1983), “Çevre ve Hukuk”, *Fehmi Yavuz’a Armağan*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 239–250.

Hamamcı, C. (1997), “Çevrenin Uluslararası Boyutu”, *İnsan, Çevre Toplum*, Der: Ruşen Keleş, İmge Yayınları, Ankara, s.394–412.

Kaboğlu, İ. (1992), “Çevre Hakkı Karşısında İdare ve Yurttaş”, Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan, İstanbul Barosu Yayını, s.119–140, İstanbul.

Kaboğlu, İ. (1996), *Çevre Hakkı*, İmge Yayınları, Ankara.

Kantar, E. (1981), “Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı”, *Çevre Hukuku Araştırmaları*, T.Ç.S.V. Yayını, s. 23–47, Ankara.

Kaplan, A. (1997), *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.

Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu-2009

Karaer, T. (1991), “Çevre’nin Toplumsal İlgi Alanına Dönüşümü Üzerine”, *Türk İdare Dergisi*, S. 63.

Karaman, Z. Toprak (1998), *Çevre Yönetimi ve Politikası*, Anadolu Matbaası Yayını, İzmir.

Katoğlu T. (2005), “Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar”, *Mülkiye Dergisi*, Bahar, Ankara.

Keleş, R. (1993), “21. yüzyılın Eşiğinde Kent ve Çevre”, *Toplum ve Çevre*, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara.

Keleş, R. ve Hamamcı C. (1993), *Çevrebilim*, İmge Yayınları, Ankara.

Keleş, R. ve Hamamcı C. (2005), *Çevre Politikası*, İmge Yayınları, Ankara.

Keleş, R. ve Ertan B. (2002), *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Yayınları, Ankara.

Kılıç S. (2001), “Uluslar arası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 131–149.

Konuralp, H. (1986), “Yargıtay Kararlarında Çevre Sorunları (Usul Hukuku Açısından Bir İnceleme)”, *Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları*, T.Ç.S.V. Yayını, Ankara, s. 65–96.

Köksal, B. (Tarihsiz), “Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku”, *Seha L. Mera/a Armağan*, C. 1, s. 68–78.

Kuzu, B. (1997), *Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Mengi A. (1998), “Çevre Koruma Yöneltileri, İlkeleri ve Araçları”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 7(3) Temmuz, S.65.

Özdek, E. Yasemin, (1993), *Çevre Hakkı*, TODAİE Yayını, Ankara.

Parlak, B. (2004), “Çevre, Ekoloji ve Çevrebilim: Kavramsal Bir Tartışma”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Editör Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım, Beta Basım, İstanbul.

Pazarcı, H. (1983), “Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk”, *Fehmi Yavuz’a Armağan*, AÜ. SBF. Yayınları; 201–237.

Pazarcı, H. (1989), *Uluslararası Hukuk Dersleri*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Pazarıcı, H. (1991), “Avrupa Topluluğu’nda ve Türkiye’de Çevre Mevzuatı”, *Çevre Üzerine*, TÇV Yayınları, Ankara.

Sirmen, L. (1990), “Çevre Kanununa Göre Çevrenin Kirletilmesinden Doğan Sorumluluk”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1, s. 22–30.

Şahin, Y. (2004), “Çevre, Yoksulluk ve Adalet”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Editör Mehmet C.Marın, Uğur Yıldırım, Beta Basım, İstanbul.

Şen, E. (2006), “5491 Sayılı Kanunla 2872 Sayılı Çevre Kanununda Yapılan Değişikliklerin Değerlendirilmesi”, *Güncel Hukuk Dergisi*, Haziran, Ankara.

Tandoğan, H. (1987), “Medeni Hukuk Açısından Çevre Kanunu”, *Çevre Kanununun Uygulanması*, T.Ç.S.V. Yayını, s. 17–65, Ankara.

Türkiye Çevre Vakfı (2001), *Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Çevre Mevzuatı*, TÇV Yayını, Önder Matbaası, Ankara.

Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu, http://www.unglobalcompact.org/docs/networks_around_world_doc/Network_material/CSR_Report_in_Turkish.pdf, Erişim Tarihi: 10.03.2009.

Toroslu, N. (1982), *Ceza Hukuku ve Çevre*, T.Ç.S.V. Yayını, Ankara

Ulueren M. (2001) “Küresel Isınma BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, s.38–48

Ulusan, İ. (1986), “Çevre Kirletilmesinden Doğan Sorumlulukta Fedakârlığın Denkleştirilmesi İlkesi”, *Yargıtay Dergisi*, C. 12, S. 2, s. 57–76.

Ulusoy Ali D. (Tarihsiz), “Çevre Kirletilmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/299/2804.pdf>

Ünder H. (1996), *Çevre Felsefesi: Etik ve Metafizik Görüşler*, Doruk Yayıncılık, Ankara.

Ültanır, M. Özcan (2005), İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Erişim Tarihi: 05.10.2007, <http://www.ressiad.org.tr/makaleler.php?ID=30>

Ürkmez T. (2005), “Hukuk ve Çevre”, CEKÜD, E-Dergi, http://www.cekud.org/site/page.asp?dsy_id=888, Erişim Tarihi: 12.04.2008,

Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu-2009

Ürkmez T. (2006), “Çevre Hakkı Kavramının Tarihsel Gelişimi” CEKÜD, E-Dergi, http://www.cekud.org/site/page.asp?dsy_id=888, Erişim Tarihi: 12.04.2008,

Yaşamış F. Demir (1994), “Çevresel Ölçüt ve Standartlar”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 3 (4).

Yaşamış, F. Demir, (1995), *Çevre Yönetiminin Temel Araçları*, İmge Yayınları, Ankara.

Yavuz, C. (1987), “Türk Hukukunda Çevre Kirletenlerin Hukuki Sorumluluğu”, *İstanbul Barosu Dergisi*, , s. 35–46.

Yeşil Kitap (2001), “Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Avrupa Çapında Tanıtılması” COM (2001) 366 Final.

Yıkılmaz, N. (2003), *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre*, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.

Zanbak C. (2003), “Avrupa Birliği’nde Çevresel Hukuki Sorumluluk (Environmental Liability) Konusundaki Gelişmeler” *TKSD Çevre Çalışma Grubu*, 9 Aralık, Power Point Sunu.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI PROF. DR. İHSAN ERDOĞAN – Sayın konuşmacı Yrd. Doç. Dr. Şafak Kaypak Hanımefendi’ye teşekkür ediyorum. Şimdi son konuşmacıya sıra geldi. Derler ki “göle su gelinceye kadar kurbağanın yüzü çatlarmış”. Suzan Hanım herhalde epeyce sıkılmıştır; Konuşmayı yapmak için bu kadar bekledim, bir de burada oturdum diye. Biz onu şimdi sıkılmadan dinleyeceğiz şimdi. Buyurun Efendim.